

Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας
Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
**Επιστήμες της Αγωγής μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και
Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Εκπαίδευση ατόμων με Τυφλοκώφωση στην Ελλάδα

POST GRADUATE THESIS

The education of deaf-blind students in Greece

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΗ/NAME OF STUDENT

Ειρήνη-Χρυσοβαλάντου Καμπανού

Eirini-Chrysovalantou Kampanou

ΟΝΟΜΑ ΕΙΣΗΓΗΤΗ/NAME OF THE SUPERVISOR

Παρασκευή Φώτη

Paraskevi Foti

ΑΙΓΑΛΕΩ/AIGALEO 2025

Faculty of Health and Caring Professions
Department of Biomedical Sciences
Faculty of Administrative, Financial and Social Sciences
Department of Early Childhood Education and Care

Inter-department Post Graduate Program
Pedagogy through innovative Technologies and Biomedical approaches

POST GRADUATE THESIS

The education of deaf-blind students in Greece

EIRINI-CHRYSOVALANTOU KAMPANOU

22028

eirkamp@gmail.com

FIRST SUPERVISOR

PARASKEVI FOTI

SECOND SUPERVISOR

MARIA TRAPALH

AIGALEO 2025

Επιτροπή εξέτασης

Ημερομηνία εξέτασης: 17 Φεβρουαρίου 2025

	Ονόματα εξεταστών	Υπογραφή
1 ^{ος} Εξεταστής	Παρασκευή Φώτη	
2 ^{ος} Εξεταστής	Μαρία Τραπάλη	

Δήλωση συγγραφέα μεταπτυχιακής εργασίας

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Καμπανού Ειρήνη-Χρυσοβαλάντου του Ιωάννη, με αριθμό μητρώου 22028 φοιτήτρια του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων των Τμημάτων Βιοϊατρικών Επιστημών/ Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία/Παιδαγωγική τμήμα των Σχολών Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας/Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής και της Ανώτατης Σχολής Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Η Δηλούσα

Ευχαριστίες

Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλα τα άτομα που με έχουν εμπνεύσει κατά τη διάρκεια της πορείας μου να μελετώ, να αναζητώ και να μαθαίνω, ώστε να εξελίξομαι πνευματικά και καλλιτεχνικά. Συγκεκριμένα, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένεια μου, τους φίλους μου και τον σύντροφο μου για την συναισθηματική βοήθεια που μου προσέφεραν κάθε φορά που κουραζόμουν και πιεζόμουν, μειώνοντας το άγχος μου και δίνοντας μου κίνητρο να συνεχίσω τις προσπάθειες μου. Παράλληλα, ευχαριστώ εκείνους τους δασκάλους που μου μετέφεραν πολύτιμες γνώσεις, τους συνάδελφους εκπαιδευτικούς και νοσηλευτές που μου μετάδωσαν την πολυετή εμπειρία τους. Τέλος, όλα τα παιδιά που μου χάρισαν το χαμόγελό τους και με έκαναν να αγαπήσω, τόσο την παιδιατρική νοσηλευτική, όσο και την παιδαγωγική, και να επιθυμώ να καταρτιστώ επαγγελματικά ώστε να προσφέρω με την καρδιά μου ότι καλύτερο μπορώ στις παιδικές ηλικίες.

Αφιερώσεις

Στον άνθρωπο με την μεγάλη καρδιά.

«Μόνο με την καρδιά βλέπεις καλά, την ουσία δεν την βλέπουν τα μάτια»

Antoine de Saint-Exupery

Περίληψη

Εισαγωγή: Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται την εκπαιδευτική διαχείριση των μαθητών με τυφλοκώφωση στην Ελλάδα. Αρχικά, αφού ορίζονται κάποιες βασικές έννοιες γύρω από το θέμα, αναφέρονται δεδομένα σχετικά με τα άτομα που έχουν αυτού του είδους αναπηρία στην Ελλάδα και η πρόσβαση τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Στο πλαίσιο αυτό, παρουσιάζονται τα ήδη εφαρμοσμένα εκπαιδευτικά προγράμματα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και οι δυσκολίες που προκύπτουν στο εκπαιδευτικό έργο. Τέλος, γίνεται σύγκριση με διεθνή στοιχεία και δίνονται προτάσεις βελτίωσης.

Σκοπός: Η μελέτη και αναζήτηση στοιχείων αναφορικά με την εκπαίδευση που παρέχεται στα άτομα με τυφλοκώφωση στην Ελλάδα και η συγκέντρωση πληροφοριών σχετικά με τις εκπαιδευτικές πρακτικές που βελτιώνουν τα μαθησιακά τους αποτελέσματα.

Μέθοδος: Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί βιβλιογραφική ανασκόπηση σχετικά με το ερευνώμενο θέμα της εκπαίδευσης ατόμων με τυφλοκώφωση στην Ελλάδα. Η αναζήτηση βιβλιογραφίας πραγματοποιήθηκε με την χρήση διαδικτυακών μηχανών αναζήτησης επιστημονικών πηγών, όπως το Google Scholar, Scopus, Academia.edu, ResearchGate, JSTOR, ERIC κ.ά. Παράλληλα, επισκέφτηκα την βιβλιοθήκη του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης και αναζήτησα σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

Αποτελέσματα: Τα άτομα με τυφλοκώφωση υπάρχουν σε αρκετό ποσοστό στον πληθυσμό, τόσο στην χώρα μας, όσο και διεθνώς και εντοπίζονται αρκετές δυσκολίες στην εκπαιδευτική διαχείριση τους.

Συμπεράσματα: Οφείλουμε να αντιμετωπίσουμε τις δυσκολίες και να παρέχουμε κατάλληλο πλαίσιο εκπαίδευσης με στόχο την βελτίωση της ποιότητας της μάθησης μέσω καινοτόμων προγραμμάτων και νέων πρακτικών.

Λέξεις κλειδιά: τυφλοκώφωση, ειδική αγωγή, αναπηρία, τύφλωση, κώφωση, αισθητηριακές αναπηρίες

Abstract

Introduction: This thesis addresses the educational management of students with dual sensory impairment (deafblindness) in Greece. Initially, key concepts related to the topic are defined, followed by data regarding individuals with this type of disability in Greece and their access to educational processes. In this context, existing educational programs in the Greek educational system are presented, along with the challenges that arise in the educational work. Finally, a comparison is made with data from the rest of Europe, and suggestions for improvement are provided.

Purpose: The study aims to explore and gather information regarding the education provided to individuals with deafblindness in Greece and to collect details on educational practices that enhance their learning outcomes.

Method: This thesis constitutes a literature review regarding the researched topic of educating individuals with deafblindness in Greece. The literature search was conducted using online search engines for scientific sources, such as Google Scholar, Scopus, Academia.edu, ResearchGate, JSTOR, ERIC, etc. Additionally, I visited the library of the National and Kapodistrian University of Athens, specifically the Department of Primary Education, to seek relevant bibliographic references.

Results: Individuals with deafblindness constitute a significant portion of the population, both in our country and internationally, and several difficulties are identified in their educational management.

Discussion: We must address these challenges and provide an appropriate educational framework aimed at improving the quality of learning through innovative programs and new practices.

Key words: deafblindness, special education, disability, blindness, deafness, sensory impairments.

Περιεχόμενα

Εξώφυλλο.....	i
Ευχαριστίες.....	iv
Αφιερώσεις.....	v
Περίληψη.....	vi
Abstract.....	vii
Πίνακας Περιεχομένων	Error! Bookmark not defined.
Πίνακας Εικόνων.....	Error! Bookmark not defined.
Συνομογραφίες	xi
Πρόλογος	1
Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή.....	2
Άτομα με προβλήματα όρασης	2
Εκπαίδευση τυφλών	3
Γραφή Braille	4
Τί είναι η τυφλοκώφωση;.....	5
Σύνδρομο Usher	7
Σύνδρομο CHARGE.....	8
Σύνδρομο Stickler	8
Επικοινωνία τυφλόκωφων μέσω της Αφής.....	9
Απτική Νοηματική	9
Δακτυλοσυλλαβισμός.....	9
Fingerbraille.....	10
Απτικό αλφάβητο.....	11
Μέθοδος Moon	11
Αλφάβητο Lorn	12
Νοηματική στο σώμα-Μέθοδος Tadoma.....	12
Helen Keller	13
Κεφάλαιο 2. Μεθοδολογία	14
Κεφάλαιο 3. Αποτελέσματα.....	18
Η εκπαίδευση των τυφλών, κωφών και τυφλόκωφων ατόμων στην Ελλάδα	18
3.1. ΚΕΑΤ.....	18
3.2 Φάρος Τυφλών Ελλάδος.....	20
3.3. Εθνικό Ίδρυμα Κωφών (ΕΙΚ).....	21
3.4. Ηλιοτρόπιο.....	23
3.5. Αμυμώνη.....	24
3.6. Δημόσια Σχολεία για τυφλόκωφους.....	23
Κεφάλαιο 4. Συζήτηση	26
4.1. Διεθνή Δεδομένα	26

4.2.Διεθνή Προγράμματα Εκπαίδευσης	28
Κεφάλαιο 5. Συμπεράσματα	30
Προβλήματα και Ελλείψεις	30
Κεφάλαιο 6. Επίλογος.....	32
Αναφορές.....	34

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1 Τύποι οπτότυπων	3
Εικόνα 2 Ελληνικό αλφάβητο Braille	3
Εικόνα 3 Οθόνη μεγέθυνσης κειμένου για άτομα με απώλεια όρασης	4
Εικόνα 4 Το σύστημα του Charles Barbier	4
Εικόνα 5 Χαρακτηριστικά συνδρόμου Stickler	9
Εικόνα 6 Χαρακτηριστικά συνδρόμου Stickler	9
Εικόνα 7 Δακτυλοσυλλαβισμός στα ελληνικά	10
Εικόνα 8 Perkins Braille	10
Εικόνα 9 Fingerbraille.....	11
Εικόνα 10 Απτικό αλφάβητο	11
Εικόνα 11 Moon alphabet	12
Εικόνα 12 Moon alphabet	12
Εικόνα 13 Μέθοδος Tadoma	13
Εικόνα 14 Ελέν Κέλλερ	14
Εικόνα 15 KEAT	19
Εικόνα 16 Είσοδος κτηρίου KEAT	20
Εικόνα 17 Κτήριο ΦΤΕ	21
Εικόνα 18 Εργαστήριο σκουπών Φ.Τ.Ε.	21
Εικόνα 19 Λογότυπο ΕΙΚ.....	22
Εικόνα 20 Είσοδος κτηρίου ΕΙΚ	22
Εικόνα 21 Ηλιοτρόπιο	23
Εικόνα 22 Αμυμώνη	24

Πίνακες

Πίνακας 1. Μέτρηση της οπτικής οξύτητας.....	2
Πίνακας 2. Άτομα με τυφλοκώφωση παγκοσμίως	7

Συντομογραφίες

	Αγγλική ορολογία	Ελληνική ορολογία
ENΓ	Greek Sign Language	Ελληνική Νοηματική Γλώσσα
ΟΜΚΕ	Hellenic federation of the Deaf	Ομοσπονδία Κωφών της Ελλάδος
WFDB	The World Federation of Deafblind	Παγκόσμια Ομοσπονδία Τυφλόκωφων
ΚΕΑΤ	Center for education & rehabilitation for the blind	Κέντρο Εκπαίδευσης & Αποκατάστασης Τυφλών
ΠΟΥ	World Health Organization	Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας
ΦΤΕ	The Lighthouse for the Blind of Greece	Φάρος Τυφλών Ελλάδας
ΕΟΤ	Hellenic Federation of Deafblind	Εθνική Ομοσπονδία Τυφλών
ΜΔΒΙ	Multiple Disabilities and Visual Im- pairments	Πολλαπλές Αναπηρίες και σοβαρά Προβλήματα Όρασης
ΔΒΙ	Deaf Blind International	Διεθνής Οργάνωση Τυφλοκωφών
ΕΔΒΝ	European Deaf Blind Network	Ευρωπαϊκού Δικτύου Τυφλοκωφών

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί βιβλιογραφική ανασκόπηση σχετικά με την εκπαίδευση ατόμων με τυφλοκώφωση στην Ελλάδα. Υπάρχει αρκετή βιβλιογραφία τόσο για την εκπαίδευση τυφλών ατόμων όσο και των κωφών. Στο πλαίσιο αυτό, αναζητήθηκαν δεδομένα σχετικά με την τυφλοκώφωση συνδυαστικά και διαπιστώθηκε η δυσκολία διαχείρισης αυτών των μαθητών και η έλλειψη εξειδικευμένου εκπαιδευτικού υλικού. Στην παρούσα διπλωματική εργασία αναπτύσσεται εκτενώς μέσω βιβλιογραφικής ανασκόπησης το θέμα της τυφλοκώφωσης στην Ελλάδα. Ειδικότερα, το συγκεκριμένο θέμα επιλέχθηκε διότι τα άτομα με τέτοιου είδους πολλαπλή αισθητηριακή αναπηρία βρίσκονται στην αφάνεια. Η ευαισθητοποίηση και η ορατότητα τους από την κοινωνία καθίσταται αναγκαία. Στην χώρα μας, όπως θα παρουσιάσουμε παρακάτω, οι περιπτώσεις τυφλοκώφωσης είναι αρκετές και κρίνεται απαραίτητη η κατάρτιση των εκπαιδευτικών ειδικής αγωγής στην διδασκαλία αυτών των μαθητών.

Τα τυφλόκωφα παιδιά εμφανίζουν διαφορετικού βαθμού αναπηρία όρασης και ακοής, συχνά σε συνδυασμό με νοητικές ή και κινητικές αναπηρίες, αλλά είναι ικανά να αντιλαμβάνονται και να επεξεργάζονται με την κατάλληλη καθοδήγηση ερεθίσματα και πληροφορίες από το περιβάλλον τους. Σημαντικό για αυτούς είναι το απτικό ερέθισμα κατά το οποίο αντιλαμβάνονται τον κόσμο μέσα από το άγγιγμα. Στόχος των εκπαιδευτικών είναι η ενεργός υποβοήθηση της αφής και ενίσχυση των ατόμων με στόχο την απόκτηση δεξιοτήτων και γνώσεων. Στο πλαίσιο αυτό, καλούνται να δημιουργήσουν εξατομικευμένα προγράμματα αξιοποιώντας τις λειτουργικές αισθήσεις των μαθητών κατά το μέγιστο δυνατόν.

Στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας, εξετάζονται οι έννοιες «οπτική αναπηρία» και «τυφλοκώφωση». Αρχικά, περιγράφεται η οπτική αναπηρία και παρουσιάζονται συνοπτικά οι παραπάνω όροι. Ακολουθεί ξεχωριστά η περιγραφή της τυφλοκώφωσης και των χαρακτηριστικών των παιδιών με τυφλοκώφωση. Η συγκεκριμένη αναπηρία επηρεάζει σε μέγιστο βαθμό την ανάπτυξη και τη μάθηση του παιδιού. Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερη αναφορά στην εργασία γίνεται στις απτικές στρατηγικές ως το σημαντικότερο μέσο αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας των παιδιών με τυφλοκώφωση με το περιβάλλον τους, που οδηγεί στην κατανόηση μέσω διερεύνησης και στην μάθηση. Αμέσως μετά, παρουσιάζονται οι πρακτικές που εφαρμόζονται σε εθνικό επίπεδο για τους συγκεκριμένους μαθητές, οι δομές και τα κέντρα που ασχολούνται με την εκπαίδευση των τυφλόκωφων μαθητών στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, αναφέρονται διεθνή παραδείγματα εκπαίδευσης τυφλόκωφων συγκριτικά. Τέλος, παρατίθενται προτάσεις βελτίωσης της εκπαιδευτικής και θεραπευτικής πράξης με στόχο την κοινωνική, συναισθηματική και γνωστική εξέλιξη των παιδιών με τυφλοκώφωση.

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή

Άτομα με προβλήματα όρασης

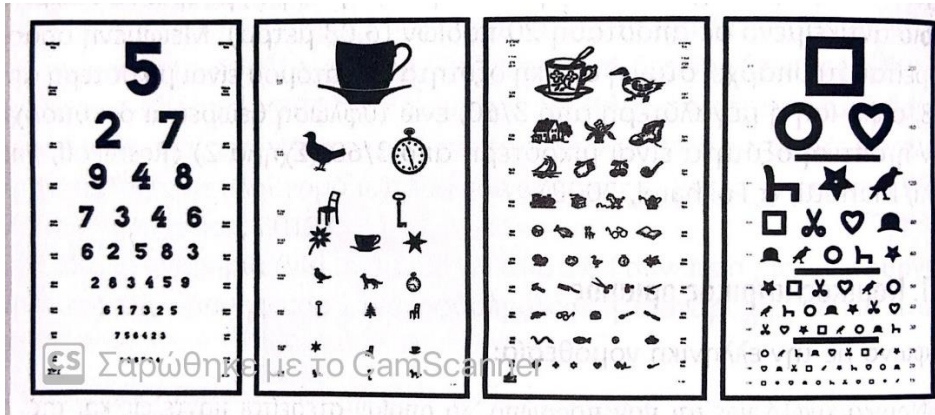
Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO), σε όλον τον κόσμο υπάρχουν 2,2 δισεκατομμύρια άνθρωποι με οπτική αναπηρία. Υπάρχουν αρκετοί ορισμοί για την οπτική αναπηρία αναλόγως το πρίσμα γύρω από το οποίο ορίζεται η έννοια. Συγκεκριμένα, «η οπτική αναπηρία είναι απώλεια όρασης, μερική ή ολική, η οποία είτε με διορθωτικές επεμβάσεις είτε με βοηθήματα επιδρά στην εκπαιδευτική απόδοση του παιδιού» (Individuals with Disabilities Education Improvement Act, 2004, σελ.34). Παράλληλα, στην εκπαίδευση ατόμων με οπτική αναπηρία, προτείνεται ένας ορισμός που συνδυάζει τον βαθμό απώλειας όρασης και τον βαθμό λειτουργικής όρασης (Παπαδόπουλος, 2005). Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, «Νομικά τυφλό νοείται παν πρόσωπο, το οποίον στερείται παντελώς και της αντιλήψεως του φωτός ή του οποίου η οπτική οξύτης είναι μικρότερα του 1/20 της φυσιολογικής τοιαύτης». Σύμφωνα με τον ΠΟΥ, νομικά τυφλό ορίζεται επίσης και το άτομο που ακόμη κι αν η οπτική του οξύτητα είναι ικανοποιητική, η περιφερειακή του όραση είναι περιορισμένη στις 10 μοίρες κεντρικά ή λιγότερο.

Πίνακας 1. Μέτρηση της οπτικής οξύτητας

(Resnikoff, Pascolini, Mariotti, & Pokharel, 2008)

Οπτική οξύτητα ορίζεται ως ένα κλάσμα που εκφράζει την ικανότητα διάκρισης συμβόλων ή σχημάτων. Η μέτρηση γίνεται συνήθων με πίνακες με γράμματα ή αριθμούς με μαύρο χρώμα σε λευκό φόντο, τα λεγόμενα «οπτότυπα», που σταδιακά μειώνονται σε μέγεθος, σε συγκεκριμένες συνθήκες φωτισμού.

Εικόνα 1 Τύποι οπτότυπων

Πηγή: <https://medical.gr/iatrikos-eksoplismos/optotypra/optotypro-oculus-46166.html>

Οπτική Οξύτητα= Απόσταση εξέτασης / απόσταση στην οποία το σύμβολο φαίνεται υπό γωνία 5 arcmin

Εκπαίδευση τυφλών

Τα άτομα με προβλήματα όρασης κατηγοριοποιούνται σε δυο είδη μαθητών. Συγκεκριμένα, σε αυτούς με χαμηλό ποσοστό απώλειας όρασης που μπορούν να χρησιμοποιούν το αλφάβητο των βλεπόντων, με μεγάλα τυπογραφικά στοιχεία ή με την βοήθεια συσκευών μεγέθυνσης κειμένου, και σε εκείνους με λίγη ή καθόλου όραση, που κάνουν χρήση του συστήματος Braille ή άλλες ακουστικές μεθόδους.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ BRAILLE					
Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ζ
Η	Θ	Ι	Κ	Λ	Μ
Ν	Ξ	Ο	Π	Ρ	Σ
Τ	Υ	Φ	Χ	Ψ	Ω
ΔΙΦΘΟΓΟΙ BRAILLE					
ΑΙ	ΕΙ	ΟΙ	ΑΥ	ΕΥ	ΗΥ
ΥΙ	ΟΥ				

Εικόνα 2 Ελληνικό αλφάβητο Braille

Πηγή: <https://www.printbraille.gr/elliniko-alfavito-braille/>

Σύμφωνα με την Αμερικάνικη Ιατρική Ένωση, «τυφλό είναι το άτομο του οποίου η κεντρική οπτική οξύτητα δεν υπερβαίνει τα 20/200 ή 2/20 στο καλύτερο μάτι, ύστερα από την καλύτερη δυνατή ιατρική παρέμβαση». Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, για να θεωρείται ένα άτομο τυφλό, πρέπει να έχει ποσοστό όρασης κάτω του 5%. Μερικοί νομικά τυφλοί μπορούν να διαβάσουν μεγεθυμένο κείμενο, ενώ μικρό ποσοστό αυτών δεν έχουν καθόλου όραση.

Εικόνα 3 Οθόνη μεγέθυνσης κειμένου για άτομα με απώλεια όρασης

Πηγή: www.Enlogic.gr

Γραφή Braille

Το σύστημα γραφής Braille, προέρχεται από το σύστημα γραφής και ανάγνωσης του Charles Barbier. Το σύστημα του Barbier αρχικά δεν αποτελούσε εργαλείο για την μόρφωση των παιδιών με απώλεια όρασης. Ο Barbier ήταν Γάλλος μηχανικός στον στρατό. Επιθυμούσε να δημιουργήσει ένα σύστημα με σκοπό την αποστολή μυστικών μηνυμάτων, που μπορούσαν να διαβαστούν ακόμη και στο σκοτάδι. Βασιζόταν σε 12 κουκίδες, διατεταγμένες, σε δύο στήλες των 6, η μία στήλη δίπλα στην άλλη, όπως παρακάτω.

	1	2	3	4	5	6
1	ǀ	i	o	u	é	è
2	an	in	on	un	eu	ou
3	b	d	g	j	v	z
4	p	t	q	ch	f	s
5	l	m	n	r	gn	ll
6	oi	oin	ian	ien	ion	ieu

Εικόνα 4 Το σύστημα του Charles Barbier

Οι συνδυασμοί των κουκίδων αντιστοιχούσαν σε φθόγγους κι έτσι μπορούσε να γράφει μηνύματα που μπορούν να διαβαστούν στο σκοτάδι, χωρίς τη χρήση πηγής φωτός ώστε να μην προδίδεται η θέση του. Το σύστημα του δεν υιοθετήθηκε από στρατό αλλά το 1820, το παρουσίασε στο Ινστιτούτο Τυφλών στο Παρίσι, όπου ένας από τους μαθητές του ήταν ο Louis Braille. Οι τυφλοί μαθητές δέχτηκαν με ενθουσιασμό τον κώδικα Barbier και αποτέλεσε ένα μέσο γραφής και ανάγνωσης, σημαντικό για την εκπαίδευση των τυφλών (Javier Jiménez, Jesús Olea, Jesús Torres, Inmaculada Alonso, Dirk Harder, Konstanze Fischer, 2009).

Ο Louis Braille δεν ήταν τυφλός εκ γενετής αλλά τυφλώθηκε στα τρία έτη λόγω ατυχήματος. Ειδικότερα, ο πατέρας του ήταν τεχνίτης και κατασκεύαζε λουριά για άλογα, σέλες και εξοπλισμό για τους αγρότες. Ο Louis στην προσπάθειά του να παίξει με τα εργαλεία του πατέρα του τραυματίστηκε στο δεξί του μάτι. Το αριστερό του μάτι μολύνθηκε με αποτέλεσμα να χάσει την όραση του. Ο πατέρας του με στόχο να τον μορφώσει δημιούργησε ανάγλυφα γράμματα, καρφώνοντας καρφιά σε μια ξύλινη σανίδα, από όπου φαίνεται να εμπνεύστηκε στην μέθοδο που εφηύρε. Στα 10 του ο Louis γράφτηκε στο Ινστιτούτο Τυφλών στο Παρίσι, όπου γνώρισε τον Barbier. Ο Braille τροποποίησε τον κώδικα του Barbier μειώνοντας το κελί των 12 κουκίδων σε 6 κουκίδες. Ο Braille ήταν μουσικός και έτσι δημιουργήθηκε με τον ίδιο τρόπο ένα σύστημα μουσικογραφίας. Ο Louis Braille σε όλη του τη ζωή έλεγε πως τα εύσημα για την ανακάλυψη του συστήματος γραφής τυφλών ανυψωμένων κουκίδων έπρεπε να πάνε στον Barbier. Ωστόσο, το σύστημα αυτό τελειοποιήθηκε από τον ίδιο και τώρα φέρει το όνομά του (Javier Jiménez, Jesús Olea, Jesús Torres, Inmaculada Alonso, Dirk Harder, Konstanze Fischer, 2009).

Το σύστημα γραφής Braille άργησε να γίνει αποδεκτό και εγκρίθηκε επίσημα από το σχολείο του στο Παρίσι το 1854, δύο χρόνια αφού ο Braille πέθανε σε ηλικία 42 ετών. Ο αγγλικός κώδικας braille κόσμος υιοθετήθηκε το 1932. Το σύστημα γραφής braille προσαρμόστηκε σε πολλές γλώσσες. Το σύστημα braille δεν είναι διαφορετική γλώσσα, αλλά διαφορετικό σύστημα ανάγνωσης και γραφής της ίδιας γλώσσας. Σήμερα έχουν δημιουργηθεί παρά πολλοί κώδικες braille, μεταγράφοντας διάφορες γλώσσες στο σύστημα αυτό (Javier Jiménez, Jesús Olea, Jesús Torres, Inmaculada Alonso, Dirk Harder, Konstanze Fischer, 2009).

Τί είναι η τυφλοκώφωση;

Η τυφλοκώφωση είναι μια σπάνια αλλά εξαιρετικά περίπλοκη αναπηρία που απαιτεί εξειδικευμένη υποστήριξη για την εκπαίδευση, την κοινωνική ενσωμάτωση και την καθημερινή

ζωή των ατόμων που την αντιμετωπίζουν (WFDB, 2018). Η τυφλοκώφωση αποτελεί ξεχωριστή αναπηρία και συνδυάζει την απώλεια της όρασης και της ακοής σε διάφορους βαθμούς. Τα άτομα με τυφλοκώφωση μπορεί να έχουν πλήρη ή μερική απώλεια της όρασης και της ακοής, δηλαδή σοβαρή ή ήπια τυφλοκώφωση. Στο πλαίσιο αυτό, επηρεάζεται σημαντικά η επικοινωνία, η πρόσβαση στις πληροφορίες, η κινητικότητα και η ικανότητα αυτονομίας. Σύμφωνα με Παγκόσμια Ομοσπονδία Τυφλόκωφων, το 2018, ο πληθυσμός ατόμων με τυφλοκώφωση είναι 467.687.924 (WFDB, 2018).

Η τυφλοκώφωση δεν είναι μια σταθερή κατάσταση για όλα τα άτομα. Συγκεκριμένα, περιλαμβάνει διαφορετικούς συνδυασμούς οπτικής και ακουστικής αναπηρίας, με κάποιους να έχουν μερική όραση ή ακοή, ενώ άλλοι μπορεί να είναι εντελώς τυφλοί και κωφοί. Για παράδειγμα, αρκετά τυφλόκωφα παιδιά έχουν μερική απώλεια όρασης και ακοής και είναι ικανά να αναγνωρίζουν αυτόνομα πρόσωπα και αντικείμενα, να βλέπουν τη νοηματική γλώσσα, να κάνουν ανάγνωση μεγεθυμένων κειμένων, να αναγνωρίζουν οικείους ήχους και να μιλούν. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, η τυφλοκώφωση κατηγοριοποιείται ως εξής (Dammeyer & Larsen, 2016):

- α. Εκ γενετής τυφλόκωφα άτομα ή που απέκτησαν τυφλοκώφωση σε πολύ μικρή ηλικία.
- β. Εκ γενετής τυφλά άτομα ή που είχαν οπτική αναπηρία από μικρή ηλικία και αργότερα απέκτησαν κώφωση ή βαρηκοΐα.
- γ. Εκ γενετής ή από μικρή ηλικία κωφά ή βαρήκοα άτομα που αργότερα εμφάνισαν οπτική αναπηρία.
- δ. Άτομα που γεννήθηκαν χωρίς αισθητηριακή αναπηρία και απέκτησαν τυφλοκώφωση αργότερα στην ζωή τους.

Στο πλαίσιο αυτό, τα παιδιά με τυφλοκώφωση μπορεί να έχουν (Chen & Dowling, 2006):

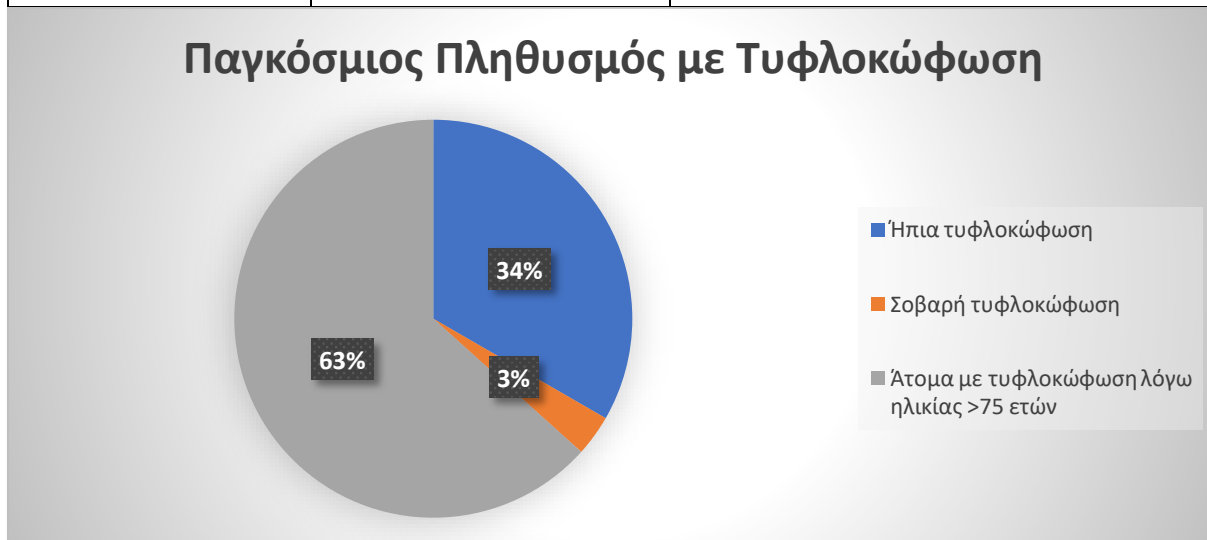
- α. Απώλεια ακοής και όρασης, με πρωταρχική αναπηρία την απώλεια όρασης.
- β. Απώλεια όρασης και ακοής, με πρωταρχική αναπηρία την απώλεια ακοής.
- γ. Μερική απώλεια όρασης και ολική ακοής.
- δ. Μερική απώλεια ακοής και ολική όρασης.
- ε. Ολική απώλεια όρασης και κώφωση.

Ωστόσο, μικρός αριθμός ατόμων με τυφλοκώφωση έχει ολική απώλεια όρασης ή και ακοής. Κατά συνέπεια, η επικοινωνία είναι μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις για τα άτομα με τυφλοκώφωση. Για να επικοινωνήσουν χρησιμοποιούν συστήματα, όπως την απτική νοηματική γλώσσα, τη γραφή Braille ή άλλες ειδικές μεθόδους, ανάλογα με την κατάσταση. Παράλληλα, η τυφλοκώφωση επηρεάζει την κινητικότητα σε μεγάλο βαθμό, καθώς οι πληροφορίες από το περιβάλλον είναι περιορισμένες. Τα άτομα αυτά χρήζουν εξειδικευμένη εκπαίδευση, τόσο για την μόρφωση τους, όσο και για την ασφαλή μετακίνηση και την αυτονομία τους. Η εκπαίδευση των ατόμων με τυφλοκώφωση απαιτεί εξατομικευμένα προγράμματα που λαμβάνουν υπόψη τις

μοναδικές τους ανάγκες. Οι εκπαιδευτικοί και οι θεραπευτές χρησιμοποιούν ειδικές μεθόδους, όπως η χρήση απτικής επικοινωνίας, προσαρμοσμένες τεχνολογίες και συστήματα επικοινωνίας, για να υποστηρίξουν αυτά τα άτομα.

Πίνακας 2. Άτομα με τυφλοκώφωση παγκοσμίως

Ήπια τυφλοκώφωση	Σοβαρή τυφλοκώφωση	Τυφλοκώφωση λόγω ηλικίας >75 ετών
155.895.975	15.589.597	296.202.352

Σύνδρομο Usher

Η πιο γνωστή κληρονομική αιτία της τυφλοκώφωσης είναι το Σύνδρομο Usher, που προκαλεί προοδευτική απώλεια όρασης και ακοής. Το σύνδρομο αυτό αποτελεί την η πιο συνηθισμένη αιτία ταυτόχρονης απώλειας ακοής και όρασης στις αναπτυγμένες χώρες. Η συχνότητα ποικίλλει ανάλογα με τον πληθυσμό, με μέσο όρο 4 -17 ανά 100.000 άτομα (Boughman J. et al.1983) ενώ περίπου οι μισές κληρονομικές περιπτώσεις ταυτόχρονης απώλειας ακοής και όρασης οφείλονται στο σύνδρομο Usher (Hope et al.1997). Το σύνδρομο Usher παρατηρήθηκε και ερευνήθηκε αρχικά στο Βερολίνο το 1858 από το Δρ. Albrecht von Graefe. Ονομάστηκε «σύνδρομο Usher» προς τιμή του Δρ. Charles Usher, ο οποίος ερεύνησε την κληρονομικότητα του νοσήματος το 1914. Το σύνδρομο Usher παρουσιάζει σταδιακή επιδείνωση στην όραση και την ακοή, επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό την ποιότητα ζωής των πασχόντων. Το σύνδρομο Usher συχνά συνοδεύεται με διαταραχές στην ισορροπία των ατόμων που πάσχουν.

Υπάρχουν τρεις τύποι του συνδρόμου:

-Usher Τύπος I: Τα άτομα Τύπου I γεννιούνται κωφά ή με σοβαρή αναπηρία ακοής, τα οπτικά τους πεδία είναι σωληνοειδή, από την παιδική τους ηλικία υποφέρουν από νυχτερινή τύφλωση και η αίσθηση της ισορροπίας είναι διαταραγμένη σε μεγάλο βαθμό.

-Usher Τύπος II: Τα άτομα Τύπου II εκ γενετής έχουν μερική κωφότητα, έχουν φυσική αίσθηση της ισορροπίας και τα πρώτα συμπτώματα της Μελαγχρωστικής Αμφιβληστροειδοπάθειας εμφανίζονται στην αρχή της εφηβείας σταδιακά.

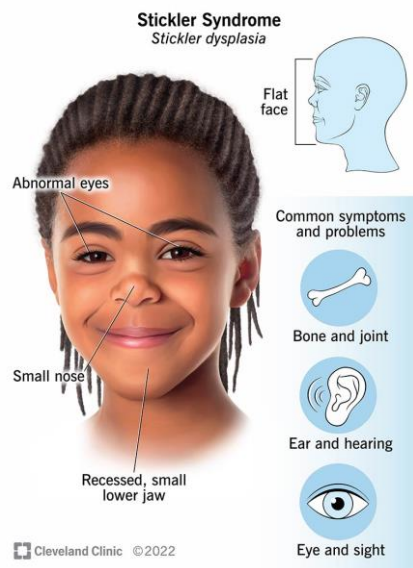
-Usher Τύπος III: Η ακουστική αναπηρία και τα πρώτα συμπτώματα της Μελαγχρωστικής Αμφιβληστροειδοπάθειας εμφανίζονται στην αρχή της εφηβείας. Αυτός ο τύπος του συνδρόμου είναι εξαιρετικά σπάνιος. Έχει αναφερθεί μόνο σε κάποιες οικογένειες στη Φιλανδία (Ορφανός, 2004).

Σύνδρομο CHARGE

Το σύνδρομο αυτό είναι πολυσυστηματικό καθώς επηρεάζει πολλά συστήματα του οργανισμού. Η ονομασία του αποτελεί ακρωνύμιο των λέξεων: κολόβωμα (**C**oloboma), καρδιολογικών διαταραχών (**H**ear anomalies), χοανική ατρησία (**A**tresia of the choanae), αναπτυξιακή καθυστέρηση (**R**etardation of growth and development), γενετικές ανωμαλίες (**G**enetical anomalies) και διαταραχές ακοής (**E**ar anomalies). Τα άτομα που πάσχουν από το συγκεκριμένο σύνδρομο διαφέρουν στα χαρακτηριστικά τους καθώς υπάρχει ποικιλότητα στον βαθμό που επηρεάζει η πάθηση το σώμα τους. Παράλληλα, εμφανίζουν συμπεριφορές όμοιες με αυτές του αυτιστικού φάσματος και ιδεοψυχαναγκαστικές διαταραχές (Pampal, 2010). Ωστόσο, 50% των ατόμων με CHARGE έχουν αυξημένες νοητικές ικανότητες, 25% μέτρια νοητική υστέρηση και 25% σοβαρή νοητική αναπηρία (Raqbi, Le Bihan, Morisseau-Durand, Dureau, Lyonnet, & Abadie, 2003).

Σύνδρομο Stickler

Το σύνδρομο Stickler αποτελεί συχνή κληρονομική πάθηση, στα άτομα με τυφλοκώφωση, με οφθαλμικές, οδοντικές, αρθρικές, ακουστικές ανωμαλίες καθώς και δυσπλασία στο πρόσωπο, όπως υπερωισχιστία και μικρογναθία. Οι διαταραχές ακοής εμφανίζονται κυρίως με τη μορφή γλαυκώματος, καταράκτη ή αποκόλληση του αμφιβληστροειδούς. Ενώ, οι διαταραχές όρασης είναι νευροαισθητηριακές και εντοπίζονται στο έσω αυτί (Rishi & Maheshwari, 2015).

Εικόνα 5 Χαρακτηριστικά συνδρόμου Stickler

Πηγή: <https://my.clevelandclinic.org/health/diseases/17987-stickler-syndrome>

Επικοινωνία τυφλόκωφων μέσω της Αφής

Απτική Νοηματική

Τα άτομα με πολλαπλές αναπηρίες και σοβαρά προβλήματα όρασης χρειάζονται εναλλακτικές μορφές επικοινωνίας. Έτσι, χρησιμοποιούν διαφορετικά επικοινωνιακά μέσα για να επικοινωνήσουν. Για το παιδί με πολλαπλές αναπηρίες και σοβαρά προβλήματα όρασης η αφή αποτελεί την πρωταρχική του αίσθηση. Η απτική νοηματική εκφέρεται στα χέρια του συνομιλητή (χέρια κάτω από τα χέρια). Το νόημα γίνεται απευθείας στα χέρια του παιδιού.

Εικόνα 6 Χαρακτηριστικά συνδρόμου Stickler

Πηγή: <https://my.clevelandclinic.org/health/diseases/17987-stickler-syndrome>

Δακτυλοσυλλαβισμός

Μια άλλη μέθοδος επικοινωνίας και εκπαίδευσης των τυφλόκωφων ατόμων είναι ο δακτυλοσυλλαβισμός. Στην Ελλάδα, η κα. Μίνα Δημητριάδου τοποθέτησε τα γράμματα στις φάλαγγες των δακτύλων αρχίζοντας από τον αντίχειρα. Τα γράμματα που περισσεύουν είναι

«τσιμπιτά» στα σημεία των κουκίδων όπως ακριβώς φαίνονται στο σχήμα παρακάτω. Η ίδια ήταν τυφλή και το 1950 σπούδασε παίρνοντας υποτροφία στη Ρώμη, στη σχολή Ρομανιόλι, όπου ειδικεύτηκε στο Σουηδικό Δακτυλικό Αλφάβητο. Γυρνώντας στην Ελλάδα, αποτέλεσε την πρώτη δασκάλα του τμήματος εκπαίδευσης τυφλόκωφων το 1953 «ΟΙΚΟΣ ΤΥΦΛΩΝ», που σήμερα ονομάζεται ΚΕΑΤ, στην Καλλιθέα (Ορφανός, 2004).

Εικόνα 7 Δακτυλοσυλλαβισμός στα ελληνικά

Πηγή: <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/3319/989.pdf>

Fingerbraille

Η μέθοδος fingerbraille αποτελεί μέθοδο που τα δάχτυλα αναπαριστούν τα πλήκτρα σε μια μηχανή γραφής Braille. Συγκεκριμένα, 6 δάχτυλα, ο δείκτης, ο μέσος και ο παράμεσος των δύο χεριών έχουν τον ρόλο των πλήκτρων μιας γραφομηχανής Perkins. Ένα άτομο γράφει στα δάχτυλα του άλλου ατόμου πατώντας μήνυμα στα δάχτυλα του συνομιλητή του και εκείνος με την σειρά του λαμβάνει το μήνυμα και του απαντάει αντιστοίχως (Matsuda, Sakuma, Jimbo, Kobayashi, Arafune, & Isomura, 2006).

Εικόνα 8 Perkins Brailleur

Πηγή: <https://vi.ie/what-is-a-perkins-brailleur/>

Εικόνα 9 Fingerbraille

Πηγή: https://www.researchgate.net/figure/Typing-finger-braille_fig1_221510040

Απτικό αλφάβητο

Το απτικό αλφάβητο βασίζεται στην αναπαράσταση του γράμματος της αλφαβήτου με τον δείκτη του ενός ατόμου στην παλάμη του άλλου. Συγκεκριμένα, τα παιδιά με τυφλοκώφωση συνομιλούν «σχεδιάζοντας» πάνω στην παλάμη του συνομιλητή τους με τον δείκτη τα γράμματα των λέξεων που θέλουν να εκφράσουν, αναπτύσσοντας την δεκτική και εκφραστική επικοινωνία τους.

Εικόνα 10 Απτικό αλφάβητο

Πηγή: www.sauerburger.org

Μέθοδος Moon

Η μέθοδος Moon μοιάζει με την μέθοδο Braille, όμως δεν έχει κουκίδες αλλά ανάγλυφους χαρακτήρες με καμπύλες, γωνίες, τελείες και σχήματα. Αποτελούν αναπαραστάσεις των λατινικών γραμμάτων με πιο απλό τρόπο. Για παράδειγμα, το Α εμφανίζεται χωρίς εγκάρσια γραμμή και το D χωρίς την κάθετη του. Παράλληλα, τα σύμβολα είναι μεγαλύτερα από αυτά της braille και πιο απλά. Έτσι, τα άτομα τα διαβάζουν εύκολα.

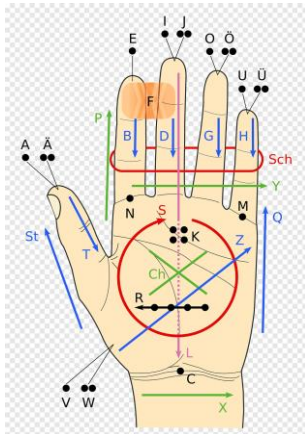
A	B	C	D	E	F
G	H	I	J	K	L
M	N	O	P	Q	R
S	T	U	V	W	X
Y	Z	AND	THE	!	?
⋮	·	..	·	<	>
⋮	·	..	·	<	>

Εικόνα 11 Moon alphabet

Πηγή: <https://www.deafblind.com/moon.html>

Αλφάβητο Lorn

Το αλφάβητο Lorn αξιοποιεί την παλάμη του αριστερού χεριού. Το ένα άτομο με τον δείκτη του κινείται πάνω στην παλάμη του συνομιλητή του. Κάθε γράμμα είναι μια κίνηση και οι λέξεις γράφονται γράμμα-γράμμα, αγγίζοντας με την άκρη του δείκτη την παλάμη του τυφλόκωφου ατόμου. Εκείνο πρέπει να αποκωδικοποιήσει τις κινήσεις που αντιστοιχούν σε γράμματα, που αντιστοιχούν σε λέξεις και προτάσεις για να κατανοήσει την συνομιλία (Makharoblidze, 2019).

Εικόνα 12 Moon alphabet

Πηγή: <https://www.deafblind.com/moon.html>

Νοηματική στο σώμα-Μέθοδος Tadoma

Η νοηματική στο σώμα είναι μέθοδος κατά την οποία τα νοήματα των χεριών ακουμπούν το σώμα του τυφλόκωφου ατόμου είτε στο πρόσωπο είτε στην πλάτη και τα χέρια του. Αξιοποιείται ένα λεξιλόγιο κίνησης πάνω στο σώμα. Έχουν αναπτυχθεί διάφορα συστήματα νοηματικής στο σώμα. Στη μέθοδο Tadoma το άτομο βάζει τον αντίχειρα του στα χείλη του συνομιλητή που μιλά και τα υπόλοιπα δάκτυλα του κατά μήκος του σαγονιού του ομιλητή. Έτσι, αντιλαμβάνεται τις δονήσεις

του ήχου της φωνής και τις εκφράσεις του προσώπου με τις κινήσεις του σαγονιού του ομιλούντος ατόμου (Reed, 2007).

Εικόνα 13 Μέθοδος Tadoma

Πηγή: <https://www.flickr.com/photos/perkinsarchive/albums/72157627446788126/>

Όπως φαίνεται από όσα προαναφέρθηκαν, η αφή αποτελεί ύψιστης σημασίας αίσθηση για τα τυφλόκωφα άτομα καθώς είναι ο βασικός τους αισθητηριακός αποδέκτης ερεθισμάτων. Τα παιδιά με αυτό τον συνδυασμό αναπηριών χρήζουν κατάλληλης εκπαίδευσης με στόχο την ανάπτυξη κινήτρων για την ενίσχυση της κινητικότητας με συστηματική διδασκαλία συγκεκριμένων δεξιοτήτων, όπως δεξιότητες απτικής συμπεριφοράς για την αλληλεπίδραση με τον κόσμο γύρω τους. Η απτική τους αντίληψη ευαισθητοποιείται μέσω της «ενεργητικής αφής». Αυτή αφορά την ενεργό απτική διερεύνηση του περιβάλλοντος με αυτονομία και δική του πρωτοβουλία. Οι κινήσεις της διερεύνησης είναι συνειδητές και έχουν συγκεκριμένο στόχο, σε αντίθεση με αυτές.

Helen Keller

Στο σημείο αυτό, κρίνεται απαραίτητο να αναφερθεί η ιστορία της πιο διάσημης τυφλόκωφης, που αποτέλεσε το μεγαλύτερο παράδειγμα θέλησης του 20^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, η Έλεν Κέλερ γεννήθηκε το 1880 στην Αλαμπάμα και ήταν μέλος μιας εύπορης οικογένειας που φρόντιζαν για την εκπαίδευση της. Σε ηλικία 19 μηνών λόγω ασθένειας, πιθανόν μηνιγγίτιδας, έμεινε τυφλή και κωφή. Έτσι, δεν είχε προλάβει να αναπτύξει την επικοινωνία της και δεν είχε επίγνωση του περιβάλλοντος της. Είχε έντονες εκρήξεις θυμού, έσπαγε αντικείμενα, φώναζε ανεξέλεγκτα και γελούσε έντονα όταν ήταν χαρούμενη. Ωστόσο, μέχρι τα επτά της χρόνια είχε επινοήσει 60 απλές χειρονομίες με μια εξάχρονη φίλη της που καταλάβαινε τα νοήματα της. Συχνά, γινόταν επιθετική και ο περίγυρος της συμβούλευε τους γονείς της να την κλείσουν σε κάποιο ίδρυμα. Η μητέρα της, όμως, το 1886 απευθύνθηκε στη σχολή τυφλών της Βοστώνης και ο διευθυντής της σχολής ανέθεσε σε μια εικοσάχρονη δασκάλα, την Αν Σάλιβαν, να αναλάβει την εκπαίδευση της Έλεν. Η Αν Σάλιβαν είχε αναπηρία όρασης και ήταν πρώην μαθήτρια της σχολής. Η ίδια έγινε δασκάλα ζωής για την Έλεν.

Εικόνα 14 Ελέν Κέλλερ

Πηγή: <https://www.britannica.com/biography/Helen-Keller>

Η Έλεν ήταν σε πλήρη εκφραστική σύγχυση και οι προσπάθειες της Αν δεν απέδιδαν. Της σχημάτιζε λέξεις στην παλάμη, δείχνοντας της αντικείμενα αλλά η Έλεν γινόταν ολοένα και επιθετική. Η υπομονή της δασκάλας ήταν υποδειγματική. Ζήτησε από τους γονείς της μικρής να απομονωθούν σε ένα μικρό σπιτάκι ώστε να αφοσιωθούν στην εκπαίδευση της. Μετά από έναν μήνα ανώφελης προσπάθειας, η Αν επίμονα έβρεχε το ένα χέρι της Έλεν με νερό από μια βρύση και στο άλλο της σχημάτιζε την λέξη στην παλάμη της. Τότε για πρώτη φορά η μικρή Έλεν συνειδητοποίησε την μέθοδο που επί έναν μήνα προσπαθούσε η δασκάλα της να της διδάξει. Από τότε ήταν τέτοιος ο ενθουσιασμός και η δίψα της Έλεν που έτρεχε γύρω στο σπίτι και ζητούσε από την δασκάλα της να της εξηγήει κάθε λέξη που πιάνει.

Η μετέπειτα πορεία της προκαλεί έντονο θαυμασμό. Πάντα στο πλευρό της δασκάλας της, παρακολούθησε μαθήματα για τυφλόκωφους και φοίτησε στο κολέγιο Radcliffe. Ήταν η πρώτη απόφοιτη καλών τεχνών με τυφλοκώφωση. Έμαθε χειλιανάγνωση, γραφή Braille και νοηματική γλώσσα, μελέτησε ξένους συγγραφείς και φιλοσόφους. Αγωνίστηκε για τα δικαιώματα των γυναικών και των ατόμων με αναπηρίες να τον κόσμο. Έγραψε 12 βιβλία και πολλά άρθρα. Η Έλεν Κέλλερ πέθανε στον ύπνο της σε ηλικία 88 ετών το 1968 και ζήτησε να ταφεί δίπλα στην δασκάλα της Αν Σάλιβαν. Η δασκάλα της απεβίωσε το 1936 και η Έλεν της κρατούσε το χέρι μέχρι το τέλος. Το όνομα της Έλεν Κέλλερ έχει ταυτιστεί με την θέληση, το θάρρος, τη φιλομάθεια, την ευφυΐα και τους αγώνες υπέρ των αδυνάμων.

Κεφάλαιο 2. Μεθοδολογία

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια βιβλιογραφική ανασκόπηση με σκοπό τη διερεύνηση της εκπαίδευσης των ατόμων με τυφλοκώφωση στην Ελλάδα, αλλά και τη σύγκρισή της με διεθνείς πρακτικές. Για τη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε αναζήτηση σε ελληνικές και διεθνείς ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων, όπως το Google Scholar, το Scopus, το Heal-Link, το Mitos και το ResearchGate, καθώς και σε πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες. Η επιλογή

των πηγών επικεντρώθηκε σε έγκυρες επιστημονικές δημοσιεύσεις των τελευταίων δεκαετιών, προκειμένου να διασφαλιστεί η επικαιρότητα των δεδομένων.

Η διαδικασία αναζήτησης βασίστηκε σε κατάλληλες λέξεις-κλειδιά, τόσο στα ελληνικά όσο και στα αγγλικά, που σχετίζονται με το αντικείμενο της μελέτης. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκαν όροι όπως τυφλοκώφωση, εκπαίδευση ατόμων με αισθητηριακές αναπηρίες, ειδική αγωγή, Braille, απτική επικοινωνία, καθώς και αγγλικοί όροι όπως deafblindness, tactile sign language, Braille literacy, dual sensory impairment και inclusive education. Οι όροι αυτοί επιλέχθηκαν με βάση τη συνάφειά τους με το θέμα και αξιοποιήθηκαν συνδυαστικά για την ενίσχυση της πληρότητας των αποτελεσμάτων. Η αναζήτηση οδήγησε στον εντοπισμό επιστημονικών άρθρων, βιβλίων, διδακτορικών διατριβών και τεχνικών εκθέσεων που πραγματεύονται τις εκπαιδευτικές προσεγγίσεις, τις μεθόδους επικοινωνίας και τις υφιστάμενες δομές εκπαίδευσης των ατόμων με τυφλοκώφωση.

Η επιλογή των πηγών πραγματοποιήθηκε με συγκεκριμένα κριτήρια ένταξης και αποκλεισμού, ώστε να διασφαλιστεί η αξιοπιστία και η καταλληλότητά τους. Εντάχθηκαν στη μελέτη πηγές που σχετίζονται άμεσα με την εκπαίδευση των ατόμων με τυφλοκώφωση, είναι γραμμένες στα ελληνικά ή στα αγγλικά και προέρχονται από αναγνωρισμένους εκδοτικούς οίκους και έγκριτα επιστημονικά περιοδικά. Αντίθετα, αποκλείστηκαν πηγές παρωχημένες ή μη επιστημονικά τεκμηριωμένες, καθώς και εκείνες που δεν αφορούν το συγκεκριμένο ερευνητικό πλαίσιο.

Τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας βιβλιογραφικής ανασκόπησης είναι τα εξής:

- Ποιες είναι οι εκπαιδευτικές προσεγγίσεις που εφαρμόζονται στην Ελλάδα για μαθητές με τυφλοκώφωση;
- Ποιες μονάδες και ιδρύματα εκπαιδεύουν τυφλόκωφα άτομα στην Ελλάδα;
- Ποια διεθνή προγράμματα αποτελούν πρότυπα για την εκπαίδευση τυφλόκωφων ατόμων;
- Ποια είναι τα προβλήματα και οι ελλείψεις σχετικά με την εκπαίδευση τυφλόκωφων ατόμων στην Ελλάδα;

Αφού συγκεντρώθηκε το απαραίτητο υλικό, ακολούθησε η διαδικασία θεματικής κατηγοριοποίησης και ανάλυσης των δεδομένων. Η μελέτη επικεντρώθηκε σε επιμέρους θεματικές ενότητες που περιλαμβάνουν τις βασικές έννοιες και τα χαρακτηριστικά της τυφλοκώφωσης, τις μεθόδους επικοινωνίας και διδασκαλίας, όπως η απτική νοηματική, η γραφή Braille και η μέθοδος Tadoma, καθώς και τις υφιστάμενες δομές εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Επιπλέον, εξετάστηκαν καλές πρακτικές και καινοτόμα εκπαιδευτικά προγράμματα από το εξωτερικό, τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρότυπο για τη βελτίωση της ελληνικής πραγματικότητας.

Η ανάλυση και σύνθεση των δεδομένων επικεντρώθηκε στην ανάδειξη των εκπαιδευτικών προκλήσεων, των υφιστάμενων αδυναμιών αλλά και των ευκαιριών που υπάρχουν για τη βελτίωση της εκπαίδευσης των ατόμων με τυφλοκώφωση. Τα αποτελέσματα της μελέτης προσφέρουν μια σφαιρική εικόνα της κατάστασης στην Ελλάδα και ταυτόχρονα προτείνουν λύσεις που βασίζονται σε διεθνώς αναγνωρισμένες πρακτικές. Η μεθοδολογία αυτή διασφαλίζει την εγκυρότητα και αξιοπιστία των συμπερασμάτων, παρέχοντας πολύτιμες προτάσεις για τη βελτίωση της ποιότητας εκπαίδευσης και την προώθηση της κοινωνικής ένταξης των ατόμων με πολλαπλές αισθητηριακές αναπηρίες.

Πίνακας με άρθρα/πηγές που μελετήθηκαν

Χρονολογία	Όνομα ερευνητή	Τίτλος άρθρου	Οργανισμός/Χώρα πραγματοποίησης έρευνας
2024	Heurtin, M.	The Legacy of Touch Communication	Larnay History, Γαλλία
2024	Larnay Centre	Education and Support for Deafblind Individuals	Γαλλία
2024	Maria Papazafeiri	View of Professionals and Children with Vision and Multiple Disabilities or Deafblindness: Contemporary Challenges and Recommendations	Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ελλάδα
2024	Perkins School for the Blind	Educational Programs and Initiatives	ΗΠΑ
2024	Social Welfare History Project	Perkins School for the Blind	ΗΠΑ
2024	Ελένη, Α.	Προσβασιμότητα και Κώφωση/Βαρηκοΐα	Ελλάδα
2024	Παπαζαφείρη, Μ.	Διερεύνηση και χαρτογράφηση των στρατηγικών αφής	Ελλάδα
2021	Παπαζαφείρη, Μ., Αργυρόπουλος, Β.	Παιδιά με Αναπηρία Όρασης και Πολλαπλές Αναπηρίες	Ελλάδα
2020	Ζέζα, Μ.	Εκπαίδευση τυφλοκωφών μαθητών μέσω της απτικής νοηματικής επικοινωνίας	Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ελλάδα
2019	Ζέζα, Μ.	Εικόνα σώματος και προβλήματα μάθησης σε τυφλοκωπά παιδιά	Ελλάδα
2017	Πολυχρονοπούλου, Σ.	Παιδιά και Έφηβοι με Ειδικές Ανάγκες	Ελλάδα
2016	Παπακυρίτση, Ε.	Η διερεύνηση της έννοιας του αυτοπροσδιορισμού	Ελλάδα
2015	Anthony, T., Wiggin, M., Yoshinaga-Itano, C., Raver, A.	Strategies for infants and toddlers with sensory disabilities	Brookes Publishing, ΗΠΑ
2015	University of Georgia	Assistance Project (GSAP)	ΗΠΑ

Χρονολογία	Όνομα ερευνητή	Τίτλος άρθρου	Οργανισμός/Χώρα πραγματοποίησης έρευνας
2015	Ζέζα, Μ., Γεωργούλα, Α., Κατσούλης, Φ.	Η Διαφοροποίηση της διδασκαλίας για μαθητές με πολλαπλές αναπηρίες	ΙΕΠ, Ελλάδα
2013	Project IDEAL	Εκπαιδευτικό υλικό για άτομα με αναπηρίες	ΗΠΑ
2011	Αργυρόπουλος, Β.	Η εκπαίδευση παιδιών με σοβαρά προβλήματα όρασης	Ελλάδα
2010	Pampal, A.	CHARGE: An association or a syndrome?	International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology
2009	Dammeyer, J.	Congenitally deafblind children and cochlear implants: Effects on communication	Journal of Deaf Studies and Deaf Education, Δανία
2009	Jiménez, M.D.J., Olea, M.D.J., Torres, M.D.J., Alonso, M.D.I., Harder, M.D.D., Fischer, M.D.K.	Biography of Louis Braille and Invention of the Braille Alphabet	Survey of Ophthalmology
2009	Smith, M.	Sensory Learning Kit (Curriculum and Video)	American Printing House for the Blind, ΗΠΑ
2008	Resnikoff, S., Pascolini, D., Mariotti, S.P., Pokharel, G.P.	Global magnitude of visual impairment caused by uncorrected refractive errors in 2004	Bulletin of the World Health Organization
2007	Anderson, S., Boigon, S., Davis, K., deWaard, C.	The Oregon Project for Preschool Children Who Are Blind or Visually Impaired	Southern Oregon Education Service District, ΗΠΑ
2006	Chen, D., Downing, E.	Tactile Strategies For Children Who Have Visual Impairments and Multiple Disabilities	American Foundation for the Blind, ΗΠΑ
2005	Παπαδόπουλος, Κ.	Τύφλωση και Ανάγνωση. Διαβάζοντας με την Αφή	Ελλάδα
2004	Individuals with Disabilities Education Improvement Act	Overview, explanation and comparison	ΗΠΑ
2004	Ορφανός, Π.	Οδηγός εκπαιδευτικών σε θέματα τυφλοκώφωσης	Ελλάδα
2003	Inoue, A., Ikebe, M.	Characterization of the motor activity of mammalian myosin VIIA	Journal of Biological Chemistry, Ιαπωνία
2003	Raqbi, F., Le Bihan, C., Morisseau-Durand, M.P., Dureau, P., Lyonnet, S., Abadie, V.	Early prognostic factors for intellectual outcome in CHARGE syndrome	Developmental Medicine and Child Neurology, Γαλλία
2002	Alsop, L.	Understanding Deafblindness: Issues, Perspectives and Strategies	SKI-HI Institute, ΗΠΑ

Χρονολογία	Όνομα ερευνητή	Τίτλος άρθρου	Οργανισμός/Χώρα πραγματοποίησης έρευνας
2002	Παπαδόπουλος, Κ.	Η Δημιουργία Γραμματοσειράς του Ελληνικού Braille Κώδικα	Ελλάδα
2001	Chen, D., Downing, J., Rodriguez-Gil, G.	Tactile strategies for children who are deaf-blind: Considerations and concerns from Project SALUTE	Deaf-Blind Perspectives, ΗΠΑ
1999	Chen, D.	Essential Elements in Early Intervention: Visual Impairment and Multiple Disabilities	AFB Press, ΗΠΑ
1999	Johnson-Martin, N., Attermeier, S., Hacker, B.	The Carolina Curriculum for Preschoolers with Special Needs	Paul H. Brookes, ΗΠΑ
1997	Hope, C.I., Bunday, S., Proops, D., Fielder, A.R.	Usher syndrome in the city of Birmingham--prevalence and clinical classification	British Journal of Ophthalmology, Ηνωμένο Βασίλειο
1983	Boughman, J.A., Vernon, M., Shaver, K.A.	Usher syndrome: definition and estimate of prevalence from two high-risk populations	Journal of Chronic Diseases, ΗΠΑ

Κεφάλαιο 3. Αποτελέσματα

Η εκπαίδευση των τυφλών, κωφών και τυφλόκωφων ατόμων στην Ελλάδα

3.1. ΚΕΑΤ

Το πρώτο τμήμα εκπαίδευσης τυφλών ιδρύθηκε στην Ελλάδα το 1906 από τον ποιητή Γεώργιο Δροσίνη και Δημήτριο Βικέλα. Το Κέντρο Εκπαίδευσης και Αποκατάστασης Τυφλών (ΚΕΑΤ), αποτελεί μέχρι και σήμερα το βασικό φορέα εκπαίδευσης τυφλών ατόμων στην Αθήνα. Με δαπάνες της ελληνικής κοινότητας της Αιγύπτου εγκαινιάζεται ο «Οίκος Τυφλών», όπως ονομαζόταν τότε, στην Καλλιθέα στην οδό Λασκαρίδου. Η πρώτη διευθύντρια του ιδρύματος ήταν η Ειρήνη Λασκαρίδου. Το 1946, επισκέπτεται το ίδρυμα η Αμερικανίδα τυφλόκωφη Έλεν Κέλερ. Η επίσκεψη της αποτελεί το έναυσμα για την ίδρυση νέου ειδικού τμήματος το 1953 για την εκπαίδευση τυφλόκωφων. Η πρώτη δασκάλα του τμήματος ήταν η Μίνα Δημητριάδου. Ήταν τυφλή και το 1950 εκπαιδεύτηκε στην Ρώμη, στη σχολή Ρομανιόλι στο Σουηδικό Δακτυλικό Αλφάβητο. Το 1979 ο «Οίκος Τυφλών» κρατικοποιείται και μετονομάζεται σε «Κέντρο Εκπαίδευσης και Αποκατάστασης Τυφλών».

ΚΕΝΤΡΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΥΦΛΩΝ

Εικόνα 15 KEAT

Πηγή: <https://keat.gr/>

Το KEAT, σήμερα, παρέχει υπηρεσίες στα άτομα με προβλήματα όρασης, με εξειδικευμένο προσωπικό και νέους κτιριακούς χώρους. Παράλληλα, δίνει την ευκαιρία σε μεγάλο αριθμό επιστημόνων να κάνουν την πρακτική τους άσκηση. Το KEAT παρέχει τις εξής υπηρεσίες:

- Τμήματα για όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης
- Προνηπιακό τμήμα
- Νηπιαγωγείο
- Δημοτικό
- Τμήμα Τυφλόκωφων
- Τμήματα φροντιστηριακών μαθημάτων γυμνασίου και λυκείου
- Τμήματα κινητικότητας, προσανατολισμού και δεξιοτήτων καθημερινής διαβίωσης
- Τμήματα φυσικής αγωγής
- Γυμναστήριο
- Πισίνα
- Ψυχολογική υπηρεσία
- Οικοτροφείο για τα παιδιά που κατάγονται από την επαρχία
- Βιβλιοθήκη
- Τυπογραφείο

Εικόνα 16 Είσοδος κτηρίου KEAT

Πηγή: <https://keat.gr/>

Απώτερο στόχο του KEAT αποτελεί η ανεξαρτητοποίηση των ατόμων με αναπηρία όρασης και η ομαλή ένταξη τους στο κοινωνικό σύνολο. Σκοπεύει στην κάλυψη των εκπαιδευτικών, επαγγελματικών και πνευματικών αναγκών των τυφλών ατόμων μέσω σύγχρονων μεθόδων εκπαίδευσης και υποστηρικτικής τεχνολογίας. Διεκδικεί ίσες ευκαιρίες για τα τυφλά άτομα και αγωνίζεται για την εξάλειψη των προκαταλήψεων σχετικά με τις αισθητηριακές αναπηρίες (Ενημερωτικό φυλλάδιο του KEAT, 2001, σ. 15-16).

3.2 Φάρος Τυφλών Ελλάδος

Ο Φ.Τ.Ε. υλοποιεί προγράμματα και δράσεις με σκοπό την επαγγελματική, κοινωνική και γνωστική ανάπτυξη των τυφλών ατόμων στην Ελλάδα. Ιδρύθηκε το 1951, ο Μιχάλης Τσαμαδός δωρίζει μια μεγάλη έκταση στην οποία βρίσκεται μέχρι και σήμερα ο Φ.Τ.Ε. και οι Γεώργιος και Ευγενία Εμπειρικού δωρίζον χρήματα ώστε να κτιστεί διώροφο κτίριο με που στέγαζε εργαστήριο σκουπών κι βουρτσών για επαγγελματική απασχόληση τυφλών ατόμων. Το 1955 ιδρύεται Σχολή Τηλεφωνητών για τυφλούς που αποτέλεσε καινοτόμο πρωτοβουλία. Το 1984 στο ίδιο κτήριο δημιουργείται το Μουσείο Αφής και το 1990 και Εργαστήριο Κεραμικής και Γλυπτικής. Το 1954, ο Φ.Τ.Ε. συμβάλλει τα μέγιστα στην επαγγελματική αποκατάσταση των τυφλών αφού τα προϊόντα των Εργαστηρίων Βουρτσών-Σκουπών διατίθενται στις Ένοπλες Δυνάμεις, στους Δήμους και στους Δημόσιους Οργανισμούς.

Εικόνα 17 Κτήριο ΦΤΕ

Πηγή: <https://fte.gr/>

Το 1984 στο κτήριο, με δωρεά του Θεόδωρου Πετρακόπουλου, δημιουργείται Μονάδα Κατεργασίας Μετάλλων. Το 1975 η Οργάνωση American Friends of the Blind in Greece κτίζει το κεντρικό κτήριο του οργανισμού στην οδό Αθηνάς 17, με κεφάλαια που προήλθαν από την πώληση της Αγροτικής και Τεχνικής Σχολής Σεπολίων «Γεώργιος Πόδας». Το 1978 με δωρεά της Λίνας Ρέστη δημιουργείται δεύτερος όροφος. Το 1997 ο Φ.Τ.Ε. αναγνωρίζεται σαν Εξειδικευμένο Κέντρο επαγγελματικής Κατάρτισης και πραγματοποιούνται προγράμματα κατάρτισης για Ηλεκτρονικούς Υπολογιστές. Το 2005 με δωρεά του George Vergottis Memorial Fund Stiftung δημιουργείται Κέντρο Επιμόρφωσης και Επανεκπαίδευσης ατόμων με προβλήματα όρασης επίσης παρέχονται 2 διαμερίσματα Φιλοξενίας τυφλών ατόμων από την επαρχία με οικονομικές δυσκολίες. Το 2006 δωρίζεται εκτυπωτής BRAILLO SW 440 2006 από το Ίδρυμα «Σταύρος Νιάρχος» με σκοπό την εκτύπωση βιβλίων και περιοδικών στη γραφή Braille και ηχητικό σύστημα για το στούντιο ηχογράφησης. Το 2010 δημιουργείται Παραγωγικό Εργαστήριο για Λευκά Είδη. Το 2017 υπογράφεται η πρωτοποριακή συνεργασία του Φάρου Τυφλών της Ελλάδος με την ΕΥΔΑΠ, για την έκδοση προσβάσιμων λογαριασμών για μη βλέποντες καταναλωτές σε όλες τις υπηρεσίες ύδρευσης και αποχέτευσης.

Εικόνα 18 Εργαστήριο σκουπών Φ.Τ.Ε.

Πηγή: <https://fte.gr/>

3.3. Εθνικό Ίδρυμα Κωφών (ΕΙΚ)

Ο Χαράλαμπος Σπηλιόπουλος ίδρυσε το 1907 τον «Όικο Χαραλάμπου και Ελένης Σπηλιοπούλου», με στόχο την εκπαίδευση των κωφών παιδιών. Ο ίδιος παρατήρησε πως υπήρχε παντελής έλλειψη Σχολής για την εκπαίδευση των κωφών στην Ελλάδα.

Το έτος 1937 το ίδρυμα «Όικος Κωφαλάων Χ. και Ε. Σπηλιοπούλου» συγχωνεύεται με τον «Εθνικό Όικο Κωφαλάων», και δημιουργείται ένα Φιλανθρωπικό Ίδρυμα με τίτλο «Εθνικό Ίδρυμα Προστασίας Κωφαλάων», με την εποπτεία του Υπουργείου Πρόνοιας. Από τότε,

λειτουργεί το Ίδρυμα σε κτίριο στους Αμπελοκήπους στην Αθήνα. Για κάποια χρόνια μεταξύ 1941-1960, έγινε επίταξη του Διδακτηρίου Κωφαλάλων Αμπελοκήπων λόγω πολεμικών αναγκών και χρησιμοποιήθηκε ως Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο.

Εικόνα 19 Λογότυπο ΕΙΚ

Πηγή: <https://idrimakofon.gr/>

Το ΕΙΚ παρέχει σύγχρονες και αποτελεσματικές υπηρεσίες για την εξυπηρέτηση των αναγκών κωφών και βαρήκων ατόμων όλων των ηλικιών. Προσπίζεται τα δικαιώματα για ισότιμη πρόσβαση των κωφών στην επικοινωνία και την κοινωνική τους ένταξη. Ερευνά τη βαρηκοΐα, τις ανάγκες και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού των ατόμων με αναπηρία ακοής. Φροντίζει για την εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση και την αποκατάσταση των κωφών και βαρήκων ατόμων. Διευκολύνει με όλους τους σύγχρονους τρόπους και με τη χρήση της τεχνολογίας στην επικοινωνία τους με τους ακούντες. Παρέχει διερμηνείς για τη πρόσβασή τους στις δημόσιες και κοινωνικές υπηρεσίες. Στηρίζει της οικογένειες τους, και εκπαιδεύει τα μέλη της στην ελληνική νοηματική γλώσσα. Παρέχει εκπαίδευση και επιμόρφωση ειδικών επαγγελματιών που εργάζονται στον τομέα της εκπαίδευσης και αποκατάστασης κωφών, διερμηνείας, εκμάθησης και διδασκαλίας της ελληνικής νοηματικής γλώσσας. Γενικότερα, παρέχει υποστήριξη και αποκατάσταση κωφών/βαρήκων ατόμων και μεριμνά για την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας για τις ανάγκες και τα δικαιώματά των ατόμων με ακουστική αναπηρία.

Εικόνα 20 Είσοδος κτηρίου ΕΙΚ

Πηγή: <https://idrimakofon.gr/>

3.4. Ηλιοτρόπιο

Το «Ηλιοτρόπιο» είναι μη κερδοσκοπικός οργανισμός που ιδρύθηκε το 1992 στην Αθήνα από γονείς παιδιών με τυφλοκώφωση, φίλους και ειδικούς επαγγελματίες. Αποτελεί τη μοναδική οργάνωση στην Ελλάδα που στοχεύει στην εκπαίδευση και αποκατάσταση των τυφλοκωφών, δηλαδή ατόμων με συνδυασμένη αναπηρία στην όραση και την ακοή.

Η ίδρυση του συλλόγου ξεκίνησε το 1991-92, όταν τρία παιδιά με τυφλοκώφωση εγγράφηκαν στο Κέντρο Εκπαίδευσης και Αποκατάστασης Τυφλών (ΚΕΑΤ). Η Καλλιόπη Καρανικόλα, ανάδοχη μητέρα ενός εκ των παιδιών, ευαισθητοποίησε τους ειδικούς για τη σπάνια αυτή αναπηρία. Η πρώτη μεγάλη συνεργασία πραγματοποιήθηκε το 1993, όταν διεξήχθη σεμινάριο με τον Ζακ Σουριώ, ειδικό από τη Γαλλία, ανοίγοντας νέους δρόμους στην εκπαίδευση τυφλοκωφών στην Ελλάδα.

Εικόνα 21 Ηλιοτρόπιο

Πηγή: <https://deafblind-hellas.gr/>

Στη συνέχεια, το «Ηλιοτρόπιο» ανέπτυξε συνεργασίες με διεθνείς οργανισμούς και σχολεία, όπως το CESSA στο Πουατιέ της Γαλλίας, και παρείχε επιμόρφωση σε Έλληνες επαγγελματίες μέσω προγραμμάτων σε κορυφαία εκπαιδευτικά κέντρα, όπως το Perkins School for the Blind στη Μασαχουσέτη. Παράλληλα, υποστηρίχθηκε από τον «Φάρο Τυφλών Ελλάδας» και το ΚΕΑΤ, όπου φιλοξενήθηκαν εθελοντικά προγράμματα όπως μουσικοθεραπεία, κεραμική και εργοθεραπεία.

Σημαντικά επιτεύγματα του συλλόγου περιλαμβάνουν:

1. Την ίδρυση του Ειδικού Δημοτικού Σχολείου Τυφλοκωφών Καλλιθέας το 2004, το οποίο παρέχει εξατομικευμένα εκπαιδευτικά προγράμματα με χρήση εναλλακτικών μέσων επικοινωνίας (απτική νοηματική, Braille, αντικείμενα αναφοράς).
2. Τη λειτουργία του Ε.Ε.Ε.Κ. Αιγάλεω το 2009, το πρώτο στην Ελλάδα για μαθητές με προβλήματα όρασης και πολλαπλές αναπηρίες.

Ο σύλλογος έχει διοργανώσει κατασκηνώσεις για τυφλοκωφά παιδιά και τις οικογένειές τους, εκδηλώσεις και εκπαιδευτικές δράσεις που στοχεύουν στη στήριξη της αυτονομίας και της

κοινωνικής ένταξης των ατόμων αυτών. Παράλληλα, μεριμνά για την ενημέρωση του κοινού, την ευαισθητοποίηση και τη διεκδίκηση δικαιωμάτων για τα τυφλοκωφά άτομα.

Το «Ηλιοτρόπιο» συμμετέχει ενεργά σε διεθνή δίκτυα, όπως το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Τυφλοκωφών (EDbN) και η Διεθνής Οργάνωση Τυφλοκωφών (DbI), ενώ εκδίδει ενημερωτικό υλικό, όπως το περιοδικό «Το δελτιάκι μας» και το βιβλίο «Έτσι πετά ένα πουλί».

Το Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Τυφλοκωφών παρέχει ολιστική εκπαίδευση με έμφαση στην επικοινωνία, την αυτονομία και την κοινωνική αλληλεπίδραση, εφαρμόζοντας σύγχρονες μεθοδολογίες. Οι δράσεις αυτές συμβάλλουν στην κοινωνική ένταξη και την αποδοχή της διαφορετικότητας. Το έργο του «Ηλιοτρόπιου» παραμένει ανεκτίμητο, ανοίγοντας νέους δρόμους για την υποστήριξη και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των τυφλοκωφών στην Ελλάδα.

3.5. Αμυμώνη

Η Αμυμώνη είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός που ιδρύθηκε το 1993 στην Αθήνα και εξειδικεύεται στην υποστήριξη, την εκπαίδευση και την αποκατάσταση ατόμων με προβλήματα όρασης και πολλαπλές αναπηρίες. Ο φορέας στοχεύει στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων αυτών, προωθώντας την αυτονομία τους και τη συμμετοχή τους στην κοινωνία, ενώ ταυτόχρονα παρέχει ουσιαστική στήριξη στις οικογένειές τους.

Εικόνα 22 Αμυμώνη

Πηγή: <https://amimoni.gr/amymoni/>

Οι υπηρεσίες της Αμυμώνης περιλαμβάνουν το Πρόγραμμα Πρώιμης Παρέμβασης, το οποίο απευθύνεται σε παιδιά ηλικίας 0-6 ετών, βοηθώντας τα να αναπτύξουν βασικές δεξιότητες και παρέχοντας συμβουλευτική στήριξη στις οικογένειες. Επιπλέον, το Κέντρο Ημέρας προσφέρει εκπαίδευση και δραστηριότητες που στοχεύουν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων αυτοεξυπηρέτησης, επικοινωνίας και κοινωνικής ένταξης, τόσο για παιδιά όσο και για ενήλικες. Παράλληλα, οι Κατοικίες Υποστηριζόμενης Διαβίωσης (ΚΥΔ) παρέχουν μόνιμη διαμονή και εξειδικευμένη φροντίδα σε άτομα με αναπηρίες, προσφέροντάς τους ένα σταθερό και ασφαλές περιβάλλον.

Ο φορέας υλοποιεί επίσης εργαστήρια δημιουργικής απασχόλησης, όπου οι συμμετέχοντες εμπλέκονται σε παραγωγικές και κοινωνικές δραστηριότητες, ενισχύοντας την αυτοεκτίμησή τους. Επιπλέον, οργανώνονται εκπαιδευτικά σεμινάρια και συνεδρίες για γονείς και επαγγελματίες,

προκειμένου να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες για την καλύτερη υποστήριξη των ατόμων με αναπηρίες.

Η Αμυμώνη συνεργάζεται με ελληνικούς και διεθνείς οργανισμούς, προάγοντας την ανταλλαγή καλών πρακτικών και τη βελτίωση των υπηρεσιών της. Χρηματοδοτείται μέσω κρατικών επιχορηγήσεων, δωρεών, χορηγιών και συμμετοχής σε ευρωπαϊκά προγράμματα, διασφαλίζοντας τη βιωσιμότητα και την ανάπτυξή της.

Το όραμα του οργανισμού είναι να αποτελέσει πρότυπο στην παροχή ολοκληρωμένων υπηρεσιών για άτομα με προβλήματα όρασης και πολλαπλές αναπηρίες, συμβάλλοντας ενεργά στην κοινωνική τους ένταξη και ευαισθητοποιώντας την κοινωνία για την αποδοχή και το σεβασμό της διαφορετικότητας. Με τη δέσμευσή της σε αυτόν τον στόχο, η Αμυμώνη συνεχίζει να υποστηρίζει τις ανάγκες των ωφελούμενων και των οικογενειών τους, χτίζοντας ένα καλύτερο μέλλον για όλους.

3.6. Δημόσια Σχολεία για τυφλόκωφους μαθητές

Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Τυφλοκωφών Καλλιθέας

Στεγάζεται στον χώρο του Κέντρου Εκπαίδευσης και Αποκατάστασης Τυφλών (ΚΕΑΤ) στην Καλλιθέα. Απευθύνεται σε μαθητές ηλικίας 6 έως 14 ετών με συνδυασμένη αναπηρία στην όραση και την ακοή. Παρέχει εξατομικευμένα προγράμματα που επικεντρώνονται στην ανάπτυξη επικοινωνιακών δεξιοτήτων, αυτονομίας και γνωστικών ικανοτήτων.

Στις μεθόδους επικοινωνίας περιλαμβάνουν εναλλακτικά και επαυξητικά συστήματα επικοινωνίας, όπως η απτική νοηματική γλώσσα, Braille, αντικείμενα αναφοράς και πικτογράμματα. Αποτελείται από δασκάλους Ειδικής Αγωγής, ψυχολόγους, εργοθεραπευτές, φυσικοθεραπευτές, λογοθεραπευτές και ειδικό βοηθητικό προσωπικό. Οι δραστηριότητες που πραγματοποιούν στοχεύουν στην επικοινωνιακή ανάπτυξη, την αυτοεξυπηρέτηση, την κοινωνική ένταξη, τη βιωματική μάθηση και την κινητικότητα.

Τα δημοτικά σχολεία για τυφλοκωφά άτομα είναι κεντρικής σημασίας για την ένταξη και την ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση, προάγοντας την αυτονομία και την κοινωνική συμμετοχή αυτών των παιδιών. Δημόσια σχολεία για τυφλοκωφά άτομα στην Ελλάδα είναι πολύ λίγα, και η υποστήριξη για την εκπαίδευση αυτών των μαθητών είναι περιορισμένη πέρα από το δημοτικό επίπεδο. Ακολουθούν οι επιλογές για τη συνέχεια της εκπαίδευσής τους σε γυμνάσια και λύκεια.

Ειδικό Επαγγελματικό Εργαστήριο Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (Ε.Ε.Ε.Κ.)

Στο Αιγάλεω το 2009 δημιουργήθηκε Ειδικό Επαγγελματικό Εργαστήριο Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (Ε.Ε.Ε.Κ.). Υποστηρίζει μαθητές με τυφλοκώφωση και πολλαπλές αναπηρίες,

δίνοντας έμφαση στην επαγγελματική κατάρτιση και κοινωνική ένταξη. Μέσω των εκπαιδευτικών του προγραμμάτων, εστιάζει στην επαγγελματική εκπαίδευση και αυτονομία των μαθητών μέσω πρακτικών δεξιοτήτων.

Αν και δεν είναι τυπικό γυμνάσιο ή λύκειο, υποστηρίζει μαθητές μετά το δημοτικό, προσφέροντας επαγγελματική κατάρτιση και εκπαίδευση σε πρακτικές δεξιότητες. Η ηλικιακή ομάδα περιλαμβάνει μαθητές που έχουν ολοκληρώσει τη βασική εκπαίδευση, εστιάζοντας στην επαγγελματική αποκατάσταση και την αυτονομία.

Γυμνάσια και Λύκεια για Τυφλούς ή Κωφούς Μαθητές

Ειδικά Σχολεία

Οι τυφλοκωφοί μαθητές μπορούν να εγγραφούν σε ειδικά γυμνάσια και λύκεια για τυφλούς ή κωφούς μαθητές, εφόσον υποστηρίζονται από εξατομικευμένα προγράμματα. Τα σχολεία αυτά παρέχουν υποστήριξη σε μία μόνο από τις αισθητηριακές αναπηρίες (όραση ή ακοή), και επομένως απαιτείται πρόσθετη βοήθεια για να καλύψουν τις ανάγκες των τυφλοκωφών μαθητών.

Τυπικά Γυμνάσια και Λύκεια (Ένταξη)

Κάποιοι τυφλοκωφοί μαθητές εντάσσονται σε τυπικά σχολεία με τη βοήθεια Ειδικών Βοηθών, δηλαδή συνοδών ή εκπαιδευτικών παράλληλης στήριξης με γνώσεις Braille και ΕΝΓ, που υποστηρίζουν τη συμμετοχή του μαθητή στην τάξη. Η Παροχή Εξοπλισμού, όπως τεχνολογικά βοηθήματα Braille, συσκευές επικοινωνίας ή απτική νοηματική γλώσσα, ευνοούν την εκπαίδευση τυφλόκωφων σε τυπικά σχολεία αλλά οι δυσκολίες παραμένουν έντονες.

Κεφάλαιο 4. Συζήτηση

4.1. Διεθνή δεδομένα

Υπάρχουν πολλά προγράμματα διεθνώς που υποστηρίζουν την ανάπτυξη παιδιών με οπτική αναπηρία και πολλαπλές αναπηρίες. Οι υπηρεσίες αυτών των προγραμμάτων περιλαμβάνουν αξιολογήσεις, σχεδιασμό και υλοποίηση εξατομικευμένων παρεμβάσεων. Βασικός στόχος είναι η προώθηση της γνωστικής, κινητικής και κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού, καθώς και η ενδυνάμωση της οικογένειας για την καλύτερη διαχείριση της καθημερινότητας. Η έγκαιρη παρέμβαση, μέσα από τη χρήση κατάλληλων εργαλείων και στρατηγικών, συμβάλλει ουσιαστικά στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των παιδιών και των οικογενειών τους. Οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις για παιδιά με οπτική αναπηρία εστιάζουν στη στήριξη των γνωστικών, κινητικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, προσαρμοσμένες στις ιδιαίτερες ανάγκες τους. Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικό είναι να αναφερθούν πρωτοπόρα σχολεία του κόσμου που ενέπνευσαν και επηρέασαν όλες τις χώρες αλλά και την Ελλάδα σχετικά με την εκπαίδευση τυφλόκωφων μαθητών.

Σχολείο Perkins (ΗΠΑ)

Το Σχολείο Τυφλών Perkins στη Βοστώνη είναι από τα παλαιότερα και πιο γνωστά ιδρύματα για την εκπαίδευση τυφλοκωφών. Το πρόγραμμα Perkins έχει ασχοληθεί με την εκπαίδευση τυφλοκωφών σε διάφορες χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας. Το 2003, η Ελλάδα συμμετείχε σε αυτό το πρόγραμμα, στέλνοντας την εκπαιδεύτρια Γεωργία Παππά να μετεκπαιδευτεί για 9 μήνες στο Perkins. Το Σχολείο Τυφλών Perkins, με έδρα τη Βοστώνη των Ηνωμένων Πολιτειών, είναι ένα από τα παλαιότερα και πιο καταξιωμένα ιδρύματα παγκοσμίως για την εκπαίδευση ατόμων με τύφλωση και πολλαπλές αναπηρίες. Εφαρμόζει μια εξατομικευμένη προσέγγιση μάθησης, προσαρμοσμένη στις μοναδικές ανάγκες κάθε μαθητή. Η διεπιστημονική ομάδα του σχολείου, που περιλαμβάνει εκπαιδευτικούς, θεραπευτές και ειδικούς υποστήριξης, συνεργάζεται στενά για την ανάπτυξη προγραμμάτων που ενσωματώνουν πολυαισθητηριακή μάθηση, διδασκαλία δεξιοτήτων προσανατολισμού και κινητικότητας, εκπαίδευση σε δεξιότητες καθημερινής ζωής και χρήση τεχνολογίας υποβοήθησης, όπως συσκευές Braille και λογισμικό υποστήριξης επικοινωνίας (Perkins School for the Blind, 2024).

Το σχολείο προσφέρει ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών. Περιλαμβάνονται προγράμματα πρώιμης παρέμβασης, τα οποία υποστηρίζουν βρέφη και μικρά παιδιά με προβλήματα όρασης και τις οικογένειές τους, καθώς και εκπαιδευτικά προγράμματα από το νηπιαγωγείο έως την ανώτερη εκπαίδευση, με έμφαση στην ακαδημαϊκή και κοινωνική ανάπτυξη. Επιπλέον, παρέχει επαγγελματική εκπαίδευση που προετοιμάζει τους μαθητές για την ένταξή τους στην αγορά εργασίας μέσω προγραμμάτων κατάρτισης. Οι υπηρεσίες διαβίωσης, που περιλαμβάνουν διαμονή σε κοιτώνες με υποστήριξη, ενισχύουν την ανεξαρτησία και την κοινωνικοποίηση των μαθητών, ενώ οι συμβουλευτικές υπηρεσίες προσφέρουν υποστήριξη σε οικογένειες και επαγγελματίες που εργάζονται με άτομα με τύφλωση (Social Welfare History Project, 2024).

Το Perkins είναι επίσης γνωστό για την παγκόσμια δράση του μέσω του προγράμματος Hilton/Perkins, το οποίο συνεργάζεται με οργανισμούς σε διάφορες χώρες για τη βελτίωση της εκπαίδευσης και των υπηρεσιών για άτομα με τύφλωση και πολλαπλές αναπηρίες. Η δέσμευση του σχολείου στην καινοτομία και την αριστεία το καθιστά ηγέτη στον τομέα της ειδικής εκπαίδευσης, προσφέροντας πρότυπα και πόρους που υιοθετούνται διεθνώς (Perkins School for the Blind, 2024).

Κέντρο Larnay (Γαλλία)

Το Κέντρο Larnay στη Γαλλία είναι γνωστό για την εκπαίδευση τυφλοκωφών μαθητών, προσφέροντας εξειδικευμένα προγράμματα και μεθόδους (Larnay Centre, 2024). Το Κέντρο Larnay, που βρίσκεται κοντά στο Πουατιέ της Γαλλίας, είναι ένα ιστορικό ίδρυμα αφιερωμένο

στην εκπαίδευση και υποστήριξη ατόμων με τυφλοκώφωση. Ιδρύθηκε τον 19ο αιώνα και διαδραμάτισε πρωτοποριακό ρόλο στην ανάπτυξη μεθόδων επικοινωνίας για άτομα με συνδυασμένη απώλεια όρασης και ακοής (Heurtin, 2024). Το Larnay έγινε γνωστό για την εκπαίδευση της Marie Heurtin, μιας τυφλοκωφής κοπέλας, η οποία έμαθε να επικοινωνεί μέσω της αφής. Αυτή η επιτυχία ανέδειξε τη σημασία της απτικής επικοινωνίας και ενέπνευσε την ανάπτυξη νέων εκπαιδευτικών μεθόδων (Larnay Centre, 2024).

Το Κέντρο Larnay εφαρμόζει μια ολιστική και εξατομικευμένη προσέγγιση στην εκπαίδευση των τυφλοκωφών ατόμων. Η διδασκαλία επικεντρώνεται στην ανάπτυξη δεξιοτήτων επικοινωνίας μέσω της αφής, χρησιμοποιώντας μεθόδους όπως η απτική νοηματική γλώσσα και η γραφή Braille (Larnay Centre, 2024). Επιπλέον, δίνεται έμφαση στην ανάπτυξη δεξιοτήτων αυτονομίας, προσανατολισμού και κινητικότητας, επιτρέποντας στους μαθητές να κινούνται με ασφάλεια και ανεξαρτησία. Το Κέντρο προσφέρει ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων για παιδιά και ενήλικες, θεραπευτικών παρεμβάσεων και υποστήριξης για τις οικογένειες (Heurtin, 2024). Η διεπιστημονική ομάδα του Larnay, που αποτελείται από εκπαιδευτικούς, λογοθεραπευτές, εργοθεραπευτές και ψυχολόγους, συνεργάζεται στενά για την παροχή ολοκληρωμένης υποστήριξης στους μαθητές.

Σήμερα, το Κέντρο Larnay συνεχίζει να προάγει την εκπαίδευση και την κοινωνική ένταξη των τυφλοκωφών ατόμων, προσαρμόζοντας τις μεθόδους του στις σύγχρονες ανάγκες και τεχνολογίες (Larnay Centre, 2024). Συνεργάζεται με ερευνητικά ιδρύματα και συμμετέχει σε διεθνή δίκτυα για την ανταλλαγή γνώσεων και βέλτιστων πρακτικών στον τομέα της τυφλοκώφωσης. Η μακρά ιστορία και η δέσμευση του Κέντρου Larnay στην υποστήριξη των τυφλοκωφών ατόμων το καθιστούν σημαντικό σημείο αναφοράς στην ειδική εκπαίδευση, προσφέροντας πολύτιμες εμπειρίες και γνώσεις που συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής αυτών των ατόμων (Heurtin, 2024).

Διεθνή Προγράμματα

Παρουσιάζονται παρακάτω κάποια διεθνή προγράμματα που εφαρμόζονται σε διάφορες ηλικιακές ομάδες:

Oregon Project

Απευθύνεται σε παιδιά με οπτική αναπηρία ηλικίας 0-6 ετών. Στόχος του προγράμματος είναι η ενίσχυση της γνωστικής ανάπτυξης, της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της ανάπτυξης λεπτών και αδρών κινητικών δεξιοτήτων (Anderson, Boigon, Davis, & deWaard, 2007).

Πρόγραμμα "Σημεία Εκκίνησης" -Starting Points

Πρόκειται για ένα πρόγραμμα που έχει σχεδιαστεί για παιδιά με πολλαπλές αναπηρίες, συμπεριλαμβανομένης της οπτικής αναπηρίας. Εστιάζει στη λειτουργική εκπαίδευση και την

προσαρμογή στις καθημερινές δραστηριότητες, βοηθώντας τα παιδιά να συμμετέχουν ενεργά στο περιβάλλον τους (Chen & Dote-Kwan, 1995).

SALUTE (Successful Adaptations for Learning To Use Touch Effectively)

Το πρόγραμμα αυτό αναπτύχθηκε στην Καλιφόρνια. Αφορά την ανάπτυξη της επικοινωνίας, της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας των τυφλόκωφων ατόμων. Εστιάζει στην ανάπτυξη της ενεργητικής αφής μέσω απτικών στρατηγικών με στόχο την μάθηση (Chen, Downing, & Rodriguez-Gil, 2001).

Understanding Deafblindness: Issues, Perspectives, and Strategies

Αυτός ο οδηγός υποστηρίζει μαθητές με τυφλοκώφωση, με έμφαση στην επικοινωνία, τη γνωστική ανάπτυξη, τη λειτουργική χρήση της ακοής και της αφής, καθώς και τη στήριξη της οικογένειας και την ανάπτυξη κινητικών δεξιοτήτων (Alsop, 2002).

Αναλυτικό Πρόγραμμα Carolina (Carolina Curriculum for Infants and Toddlers with Special Needs)

Το πρόγραμμα αυτό απευθύνεται σε παιδιά ηλικίας 0-24 μηνών με οπτική αναπηρία και άλλες αναπηρίες. Δίνει έμφαση στην επικοινωνία, την αυτοεξυπηρέτηση και την ανάπτυξη λεπτών και αδρών κινητικών δεξιοτήτων, ενώ προσαρμόζεται στις ατομικές ανάγκες κάθε παιδιού (Johnson-Martin, Attenmeier, & Hacker, 1999).

Perkins Activity and Resource Guide

Πρόκειται για έναν πρακτικό οδηγό για εκπαιδευτικούς και γονείς παιδιών με οπτική αναπηρία και πολλαπλές δυσκολίες. Περιλαμβάνει στρατηγικές για την ενίσχυση των δεξιοτήτων επικοινωνίας και αυτονομίας. Παράλληλα, στοχεύει στην βελτίωση της κινητικότητας και του προσανατολισμού. Προσπαθεί να επιτύχει αισθητηριακή ολοκλήρωση και χρησιμοποιεί την μουσική ως θεραπευτικό μέσο (Riggio, Heydt, Allon, Edwards, Clark, & Cushman, 2004).

Sensory Learning Kit

Το εργαλείο αυτό βοηθά στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο κάθε παιδί επεξεργάζεται τις αισθήσεις του. Παρέχει πληροφορίες για τις προτιμήσεις και ανάγκες του παιδιού, βοηθώντας τους επαγγελματίες να αξιοποιήσουν τα κατάλληλα αισθητηριακά κανάλια για τη διδασκαλία (Smith, 2009).

Πρόγραμμα IDEAL (Informing and Designing Education for All Learners)

Σχεδιασμένο από το Texas Council for Developmental Disabilities, το πρόγραμμα στοχεύει στη βελτίωση της εκπαίδευσης παιδιών με οπτική αναπηρία και πολλαπλές δυσκολίες, προάγοντας την επικοινωνία, την ανεξαρτησία και την κοινωνική ένταξη. Αφορά την προετοιμασία των εκπαιδευτικών για την καλύτερη εκπαίδευση των τυφλόκωφων ατόμων. Περιλαμβάνει εκπαίδευση εναλλακτικών μεθόδων επικοινωνίας, υποστηρικτική τεχνολογία και γραφή και ανάγνωση με σύστημα Braille (Project IDEAL, 2013).

Georgia Sensory Assistance Project (GSAP)

Αυτό το πρόγραμμα, από το Πανεπιστήμιο της Τζόρτζια, απευθύνεται σε μαθητές με τυφλοκώφωση ηλικίας 0-21 ετών. Εστιάζει στην κοινωνική και εκπαιδευτική ένταξη, παρέχοντας στήριξη στις οικογένειες και προωθώντας τη συνεργασία μεταξύ σχολείου και οικογένειας (University of Georgia, 2015).

Κεφάλαιο 5. Συμπεράσματα

Στην Ελλάδα, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα για τυφλοκωφά άτομα είναι πολύ περιορισμένα και εξειδικευμένα. Οι σχολικές μονάδες που απευθύνονται σε αυτή την ομάδα μαθητών έχουν σχεδιαστεί για να καλύπτουν τις εξειδικευμένες ανάγκες τους, καθώς η τυφλοκώφωση συνιστά μια πολυσύνθετη αισθητηριακή αναπηρία που απαιτεί εξατομικευμένη προσέγγιση.

Προβλήματα και Ελλείψεις

Οι προκλήσεις και οι προοπτικές της εκπαίδευσης τυφλοκωφών μαθητών περιλαμβάνουν διάφορα θέματα. Ένα από τα βασικότερα προβλήματα είναι η περιορισμένη διαθεσιμότητα ειδικών σχολείων. Ο αριθμός τους είναι μικρός, με αποτέλεσμα οι μαθητές από απομακρυσμένες περιοχές να αναγκάζονται να μετακινούνται ή να μην έχουν πρόσβαση σε εξειδικευμένη εκπαίδευση. Επιπλέον, παρότι υπάρχουν εκπαιδευτικά προγράμματα, οι οικογένειες συχνά αναζητούν επιπλέον υπηρεσίες αποκατάστασης ή υποστήριξης. Η εκπαίδευση και κατάρτιση του εξειδικευμένου προσωπικού αποτελεί βασικό παράγοντα για την επιτυχία αυτών των προγραμμάτων. Παράλληλα, σχολεία όπως αυτό της Καλλιθέας συμμετέχουν σε ερευνητικά και εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως το Erasmus+, με στόχο την ενίσχυση της ποιότητας της εκπαίδευσης.

Η κατάσταση στα γυμνάσια και λύκεια για τυφλοκωφά άτομα παρουσιάζει επίσης σημαντικές ελλείψεις. Δεν υπάρχει κανένα πλήρες, δημόσιο σχολείο για τυφλοκωφούς μαθητές σε αυτές τις βαθμίδες. Οι υπάρχουσες δομές αντιμετωπίζουν ανεπάρκεια υποδομών και εξειδικευμένου προσωπικού, γεγονός που καθιστά δύσκολη την κάλυψη των σύνθετων αναγκών των μαθητών. Επίσης, οι ευκαιρίες συνεκπαίδευσης, δηλαδή η συμμετοχή των μαθητών σε τυπικά σχολεία με την κατάλληλη υποστήριξη, είναι περιορισμένες.

Ωστόσο, υπάρχουν εναλλακτικές και προτάσεις που μπορούν να αντιμετωπίσουν αυτά τα προβλήματα. Ένα σημαντικό μέτρο είναι η επαγγελματική κατάρτιση των μαθητών, οι οποίοι συχνά μετά το δημοτικό συνεχίζουν την εκπαίδευσή τους σε δομές όπως τα Ε.Ε.Ε.Κ., όπου αποκτούν πρακτικές δεξιότητες. Η συνεργασία με οργανισμούς, όπως το "Ηλιοτρόπιο", και οι διεθνείς συνεργασίες συμβάλλουν στη δημιουργία νέων εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Επιπλέον, κρίνεται αναγκαία η δημιουργία ειδικών γυμνασίων και λυκείων για τυφλοκωφούς, καθώς η έλλειψή τους δημιουργεί σοβαρά κενά στην εκπαιδευτική πορεία και την κοινωνική ένταξη αυτών των μαθητών στην Ελλάδα.

Η εκπαίδευση των ατόμων με τυφλοκώφωση στην Ελλάδα αποτελεί ένα πολύπλοκο και πολυδιάστατο ζήτημα, καθώς συνδυάζει προκλήσεις που προκύπτουν από την απώλεια δύο κύριων αισθήσεων: της όρασης και της ακοής. Η συγκεκριμένη αναπηρία δεν είναι απλώς άθροισμα των δύο επιμέρους αισθητηριακών απωλειών, αλλά διαμορφώνει μια εντελώς ξεχωριστή και απαιτητική κατάσταση που επηρεάζει την επικοινωνία, τη μάθηση, την κινητικότητα και την αυτονομία των ατόμων αυτών. Παρά τις δυσκολίες, γίνεται φανερό ότι με κατάλληλη εκπαίδευση, εξατομικευμένες μεθόδους διδασκαλίας και εξειδικευμένη υποστήριξη, τα άτομα με τυφλοκώφωση μπορούν να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους, να αποκτήσουν αυτονομία και να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία.

Στην Ελλάδα, η ύπαρξη ειδικών φορέων, όπως το Κέντρο Εκπαίδευσης και Αποκατάστασης Τυφλών (ΚΕΑΤ), το Ηλιοτρόπιο και η Αμυμώνη, αποτελεί σημαντικό βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση. Οι οργανισμοί αυτοί προσφέρουν εξατομικευμένα εκπαιδευτικά προγράμματα, προωθώντας την ανάπτυξη δεξιοτήτων επικοινωνίας και καθημερινής διαβίωσης. Ωστόσο, η έλλειψη εξειδικευμένων σχολικών δομών, ιδιαίτερα σε επίπεδο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και η ανεπαρκής κατάρτιση των εκπαιδευτικών, εξακολουθούν να δημιουργούν σημαντικά εμπόδια στην ποιοτική εκπαίδευση των μαθητών με τυφλοκώφωση.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η υιοθέτηση εναλλακτικών μορφών επικοινωνίας, όπως η απτική νοηματική γλώσσα, η γραφή Braille, η μέθοδος Tadoma και το Finger Braille, οι οποίες επιτρέπουν στα άτομα με τυφλοκώφωση να επικοινωνούν και να αλληλοεπιδρούν με το περιβάλλον τους. Παράλληλα, η χρήση καινοτόμων τεχνολογιών και ειδικών εργαλείων μπορεί να ενισχύσει την πρόσβαση στην πληροφορία και να υποστηρίξει τη μαθησιακή διαδικασία.

Η σύγκριση με διεθνή δεδομένα φανερώνει τη σημασία της πρώιμης παρέμβασης, η οποία αποτελεί βασικό πυλώνα υποστήριξης των παιδιών με τυφλοκώφωση. Διεθνή προγράμματα, όπως το Oregon Project και το SALUTE, προσφέρουν εξατομικευμένες παρεμβάσεις που επικεντρώνονται στην ανάπτυξη γνωστικών, κοινωνικών και κινητικών δεξιοτήτων. Η εφαρμογή αντίστοιχων προγραμμάτων στην Ελλάδα θα μπορούσε να συμβάλει ουσιαστικά στη βελτίωση των εκπαιδευτικών και κοινωνικών προοπτικών των μαθητών αυτών.

Επιπλέον, αναδεικνύεται η ανάγκη για ευαισθητοποίηση της κοινωνίας σχετικά με τα άτομα με τυφλοκώφωση. Η κοινωνική αποδοχή και η εξάλειψη των προκαταλήψεων αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την πλήρη ένταξη των ατόμων αυτών στο κοινωνικό σύνολο. Η εκπαίδευση του προσωπικού που ασχολείται με μαθητές με τυφλοκώφωση, η διαρκής

επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και η υιοθέτηση καλών διεθνών πρακτικών θα δημιουργήσουν ένα περιβάλλον ισότιμης συμμετοχής και μάθησης για όλους.

Είναι απαραίτητη η διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης εθνικής στρατηγικής που θα περιλαμβάνει τη χρηματοδότηση νέων δομών, την ενίσχυση των υπαρχόντων και την υιοθέτηση καινοτόμων μεθόδων εκπαίδευσης. Μέσω της συνεργασίας μεταξύ των φορέων εκπαίδευσης, των ειδικών επιστημόνων και των οικογενειών, θα εξασφαλιστεί η παροχή ποιοτικής εκπαίδευσης και ίσων ευκαιριών για τα άτομα με τυφλοκώφωση.

Συνολικά, γίνεται σαφές ότι η εκπαίδευση των μαθητών με τυφλοκώφωση στην Ελλάδα έχει ακόμη περιθώρια βελτίωσης. Με τη συνδυασμένη προσπάθεια της πολιτείας, των εκπαιδευτικών και της κοινωνίας, μπορεί να διαμορφωθεί ένα πιο συμπεριληπτικό και υποστηρικτικό εκπαιδευτικό περιβάλλον. Έτσι, τα άτομα με τυφλοκώφωση θα έχουν τη δυνατότητα να ζήσουν με αξιοπρέπεια και αυτονομία, συμμετέχοντας ισότιμα στην κοινωνική και επαγγελματική ζωή.

Κεφάλαιο 6. Επίλογος

Η εκπαίδευση των ατόμων με τυφλοκώφωση στην Ελλάδα αποτελεί έναν σύνθετο και πολυδιάστατο τομέα, που συνδέεται άμεσα με ζητήματα ισότητας, προσβασιμότητας και κοινωνικής ένταξης. Η διπλή αισθητηριακή αναπηρία, η οποία συνδυάζει την απώλεια όρασης και ακοής, δημιουργεί σημαντικές προκλήσεις τόσο για τους ίδιους τους μαθητές όσο και για το εκπαιδευτικό σύστημα, που καλείται να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες ανάγκες τους. Παρά τα εμπόδια που υπάρχουν, η ύπαρξη εξειδικευμένων δομών, όπως το Κέντρο Εκπαίδευσης και Αποκατάστασης Τυφλών (ΚΕΑΤ) και άλλων φορέων όπως το «Ηλιοτρόπιο» και η «Αμυμώνη», επιβεβαιώνει ότι γίνονται ήδη σημαντικά βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση.

Η παρούσα εργασία ανέδειξε την πολυπλοκότητα της τυφλοκώφωσης, παρουσιάζοντας τις εκπαιδευτικές μεθόδους, τις δομές και τα προγράμματα που εφαρμόζονται στην Ελλάδα και διεθνώς. Παράλληλα, έγινε αναφορά σε καινοτόμες προσεγγίσεις επικοινωνίας και μάθησης, όπως η απτική νοηματική, η γραφή Braille, οι μέθοδοι Tadoma και Finger Braille, καθώς και οι στρατηγικές που ενισχύουν την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη σημασία της εξατομικευμένης παρέμβασης και της ανάπτυξης εκπαιδευτικών προγραμμάτων που αξιοποιούν τις λειτουργικές αισθήσεις των μαθητών, ώστε να τους παρέχεται ένα πλήρες και προσαρμοσμένο πλαίσιο μάθησης.

Ωστόσο, η εργασία ανέδειξε και τα υφιστάμενα προβλήματα, όπως η έλλειψη επαρκώς καταρτισμένου προσωπικού, οι περιορισμένες εκπαιδευτικές δομές και η απουσία συστηματικής χρηματοδότησης για την ανάπτυξη νέων προγραμμάτων. Επιπλέον, η σύγκριση με διεθνείς

πρακτικές κατέδειξε την ανάγκη υιοθέτησης καλών παραδειγμάτων από το εξωτερικό, όπου η πρόωγη παρέμβαση, η δια βίου μάθηση και η ένταξη σε γενικές σχολικές δομές αποτελούν βασικούς πυλώνες υποστήριξης των μαθητών με τυφλοκώφωση.

Στο πλαίσιο αυτό, είναι αναγκαία η διαμόρφωση μιας εθνικής στρατηγικής που θα θέτει ως προτεραιότητα την εκπαίδευση των ατόμων με πολλαπλές αισθητηριακές αναπηρίες. Η κατάρτιση εκπαιδευτικών και ειδικών επιστημόνων, η δημιουργία νέων δομών όπως γυμνάσια και λύκεια για τυφλοκώφους μαθητές και η χρήση καινοτόμων τεχνολογιών και μεθόδων διδασκαλίας αποτελούν βασικά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Μόνο μέσα από οργανωμένη παρέμβαση, συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων φορέων και συνεχή επιμόρφωση του εκπαιδευτικού προσωπικού μπορούμε να εξασφαλίσουμε ποιοτική εκπαίδευση και ίσες ευκαιρίες για τα άτομα αυτά.

Εν κατακλείδι, η κοινωνική ένταξη των ατόμων με τυφλοκώφωση δεν είναι απλώς υποχρέωση της πολιτείας αλλά και ευθύνη όλων μας. Η πρόωθηση της ευαισθητοποίησης και της αποδοχής της διαφορετικότητας στην κοινωνία αποτελεί απαραίτητη συνθήκη για τη δημιουργία ενός συμπεριληπτικού και δικαιότερου εκπαιδευτικού περιβάλλοντος. Μέσα από τη γνώση, την κατανόηση και τη συνεργασία μπορούμε να διαμορφώσουμε ένα καλύτερο μέλλον για τα άτομα με τυφλοκώφωση, διασφαλίζοντας το δικαίωμά τους στην εκπαίδευση και τη ζωή με αξιοπρέπεια, αυτονομία και σεβασμό.

Αναφορές

- Alsop, L. (2002). *Understanding Deafblindness: Issues, Perspectives and Strategies*. Logan, UT: SKI-HI Institute.
- Anderson, S., Boigon, S., Davis, K., & deWaard, C. (2007). *The Oregon Project for Preschool Children Who Are Blind or Visually Impaired*. Medford, OR: Southern Oregon Education Service District.
- Anthony, T., Wiggin, M., Yoshinaga-Itano, C., & Raver, A. (2015). Strategies for infants and toddlers with sensory disabilities. In S. Raver & D. Chldress (Eds), *Family-centered Early InterventionQ Supporting Infants and Toddlers in Natural Environments* (pp. 216-254). Baltimore, MD: Brookes.
- Boughman JA, Vernon M, Shaver KA. Usher syndrome: definition and estimate of prevalence from two high-risk populations. *J Chronic Dis*. 1983;36(8):595- 603. doi: 10.1016/0021-9681(83)90147-9. PMID: 6885960.
- Chen, D. (1999). *Essential Elements in Early Intervention: Visual Impairment and Multiple Disabilities* (2nd ed.). New York: AFB Press.
- Chen, D., & Downing, E. (2006). *Tactile Strategies For Children Who Have Visual Impairments and Multiple Disabilities: Promoting Communication and Learning Skills*. New York: American Foundation for the Blind.
- Chen, D., Downing, J., & Rodriguez-Gil, G. (2001). Tactile strategies for children who are deaf-blind: Considerations and concerns from Project SALUTE. *Deaf-Blind Perspectives*, 8(2), 1-6.
- Dammeyer, J. (2009). Congenitally deafblind children and cochlear implants: Effects on communication. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 14(2), 278-288. <http://dx.doi.org/10.1093/deafed/enn042>
- Heurtin, M. (2024) *The Legacy of Touch Communication*. Available at: <https://www.larnay-history.fr>.
- Hope CI, Bunday S, Proops D, Fielder AR. Usher syndrome in the city of Birmingham--prevalence and clinical classification. *Br J Ophthalmol*. 1997 Jan;81(1):46-53. doi: 10.1136/bjo.81.1.46. PMID: 9135408; PMCID: PMC1721995.
- Inoue A, Ikebe M. Characterization of the motor activity of mammalian myosin VIIA. *J Biol Chem*. 2003 Feb 14;278(7):5478-87. doi: 10.1074/jbc.M210489200. Epub 2002 Dec 3. PMID: 12466270.
- Individuals with Disabilities Education Improvement Act. (2004). Overview, explanation and com.
- Jiménez MD, J., Olea MD, J., Torres MD, J. Alonso MD, I., Harder MD, D., Fischer MD, K. (2009, 24 Ιανουαρίου). Biography of Louis Brialle and Invention of the Braille Alphabet. *Survey of Ophthalmology*. 54, (1), 142-149.

- Johnson-Martin, N., Attermeier, S., & Hacker, B. (1999). *The Carolina Curriculum for Preschoolers with Special Needs*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes.
- Keat.gr. (2024). ΚΕΑΤ – Κέντρο Εκπαίδευσης & Αποκατάστασης Τυφλών. [online] Available at: <https://keat.gr/?lang=en> [Accessed 5 Oct. 2024].
- Larnay Centre (2024) *Education and Support for Deafblind Individuals*. Available at: <https://www.larnay-centre.fr>
- Lib.uoc.gr. (2024). View of Professionals and Children with Vision and Multiple Disabilities or Deaf-blindness: Contemporary Challenges and Recommendations. [online] Available at: <https://ejournals.lib.uoc.gr/edusci/article/view/1535/1425> [Accessed 30 Sep. 2024].
- ΟΜ.Κ.Ε. (n.d.). ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΩΦΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ. [online] Available at: <https://www.omke.gr/>.
- Pampal, A. (2010). CHARGE: An association or a syndrome? *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 74(7), 719-722.
- Project IDEAL. (2013). Ανάκτηση από: <http://www.projectidealonline.org>
- Perkins School for the Blind (2024) *Educational Programs and Initiatives*. Available at: <https://www.perkins.org>.
- Raqbi, F., Le Bihan, C., Morisseau-Durand, M.P., Dureau, P., Lyonnet, S., & Abadie, V. (2003). Early prognostic factors for intellectual outcome in CHARGE syndrome. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 25(7), 483-488. DOI: 10.1017/σ0012162203000896
- Resnikoff, S., Pascolini, D., Mariotti, S.P., & Pokharel, G.P. (2008). Global magnitude of visual impairment caused by uncorrected refractive errors in 2004. *Bulletin of the World Health Organization*, 86(1), 63-70.
- Social Welfare History Project (2024) *Perkins School for the Blind*. Available at: <https://socialwelfare.library.vcu.edu>.
- Smith, M. (2009). *Sensory Learning Kit (Curriculum and Video)*. Louisville, KY: American Printing House for the Blind.
- The World Deferation of Deafblind. (n.d.). WFDB – The World Federation of The Deafblind. [online] Available at: <https://wfdb.eu/>.
- University of Georgia. (2015). Assistance Project (GSAP). Ανάκτηση από: <http://gsap.coe.uga.edu>
- Αργυρόπουλος, Β. (2011). Η εκπαίδευση παιδιών με σοβαρά προβλήματα όρασης: ερευνητική και πρακτική προσέγγιση στο χώρο της διδασκαλίας. Στο Σ. Παντελιάδου, & Β. Αργυρόπουλος (Επιμ.), *Εδική αγωγή: Από την έρευνα στη διδακτική πράξη*, 29-81 Ελλάδα.
- Εκπαιδευτικής, Τ., Πολιτικής, Κ. and Σπουδών, Π. (n.d.). ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ. [online] Available at: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/30277/1/ArgyriadouEugeniaMsc2023.pdf> [Accessed 30 Sep. 2024].

- Ελένη, Α. (2024). Προσβασιμότητα και Κώφωση/Βαρηκοΐα. [online] Σπάρτη. Available at: https://amitos.library.uop.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/7620/Apostolaki_6062202003007.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Accessed 1 Oct. 2024].
- Ζέζα, Μ. (2020). Εκπαίδευση τυφλοκωφών μαθητών μέσω της απτικής νοηματικής επικοινωνίας. [online] Αθήνα: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Available at: https://prosvasimo.iep.edu.gr/Books/2020/%CE%91%CE%A0%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%97%20%CE%9D%CE%9F%CE%97%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%97/%CE%A0%CE%954.3.1%20%CE%91%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7%20%CE%B1%CF%80%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82%20%CE%BD%CE%BF%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82_3%CE%BF%20%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CE%BF%CF%84%CE%B5%CE%BF.pdf.
- Ζέζα, Μ., Γεωργούλα, Α. and Κατσούλης, Φ. (2015). Η Διαφοροποίηση της διδασκαλίας για μαθητές με πολλαπλές αναπηρίες. [online] Αθήνα: ΙΕΠ. Available at: http://ed.prosvasimo.iep.edu.gr/docs/odigos_diaforopoiisis/POLYANAPHRIES/%CE%95%CE%BD%CE%BF%CF%80_%CE%BF%CE%B4%CE%B7%CE%B3_%CE%94%CE%B9%CE%B1%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%BF%CF%80_%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B%CE%B1%CF%80%CE%BB%CE%AD%CF%82_%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%80.pdf.
- Κατσούλης, Φ. (2019). Οδηγός εκπαιδευτικού για την εκπαίδευση στο ανάγλυφο σύστημα γραφής και ανάγνωσης braille. Αθήνα: ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.
- Κατσούλης, Φ. and Χαλικιά, Ι. (2007). 'Εισαγωγή στην εκπαίδευση των μαθητών με μερική ή ολική απώλεια όρασης'. [online] Αθήνα. Available at: <https://prosvasimo.iep.edu.gr/docs/pdf/epimorfwtiko-uliko-tuflwsh/Tuflwsh.pdf> [Accessed 9 Sep. 2024].
- Μαρία Ζέζα (2019). Εικόνα σώματος και προβλήματα μάθησης σε τυφλοκωφά παιδιά. [online] Ιωάννινα. doi:<https://doi.org/10.12681/eadd/46190>.
- Ορφανός, Π. (2004). Οδηγός εκπαιδευτικών σε θέματα τυφλοκώφωσης και προτεινόμενο αναλυτικό πρόγραμμα για την ανάπτυξη της επικοινωνίας. [online] Reader.ekt.gr. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης. Available at: http://reader.ekt.gr/bookReader/show/index.php?lib=EDULLL&item=989&bitstream=989_01#page/1/mode/2up [Accessed 30 Sep. 2024].
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (2002). Η Δημιουργία Γραμματοσειράς του Ελληνικού Braille Κώδικα και η χρήση της σε Χάρτες Αφής. https://portal.tee.gr/portal/page/portal/PUBLICATIONS/SCIENTIFIC_PUBLICATIONS/SEIRA_I/ETOS_2002/tefhosC/3PAPADOPOULOS_0.PDF.
- Παπαδόπουλος, Κ. (2005). Τύφλωση και Ανάγνωση. Διαβάζοντας με την Αφή. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.

- Παπαζαφείρη, Μ. (2024). Διερεύνηση και χαρτογράφηση των στρατηγικών αφής που χρησιμοποιούνται από μαθητές με πολλαπλές αναπηρίες και σοβαρά προβλήματα όρασης. [online] doi:<https://doi.org/10.12681/eadd/44515>.
- Παπαζαφείρη, Μ. and Αργυρόπουλος, Β. (2021). Παιδιά με Αναπηρία Όρασης και Πολλαπλές Αναπηρίες ή Τυφλοκώφωση ΠΟΛΥΠΡΙΣΜΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΦΗΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ. εκδόσεις ΠΕΔΙΟ.
- Παπακυρίτση, Ε. (2016). Η διερεύνηση της έννοιας του αυτοπροσδιορισμού στα άτομα με προβλήματα όρασης και τύφλωση (Master;s thesis)
- Πολυχρονοπούλου, Σ. (2017). Παιδιά και Έφηβοι με Ειδικές Ανάγκες και Δυνατότητες. Αθήνα: εκδόσεις Διάδραση.
- Σύνταγμα της Ελλάδος. Νόμος 958/1979. Περί προστασίας και αποκαταστάσεως των τυφλών. Αθήνα: Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α ' 191/23.8.1979).
- Τμήμα, Π., Αγωγής, Ε., Καθηγητές, Ε., Βασίλειος, Α. and Νικολαραϊζή, Μ. (n.d.). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών 'Παρατήρηση και αξιολόγηση επικοινωνιακών δεξιοτήτων σε παιδιά με οπτική αναπηρία και πολλαπλές αναπηρίες'. [online] pp.56–58. Available at: <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/56931/23443.pdf?sequence=1> [Accessed 30 Sep. 2024].
- ΦΤΕ (2024). ΦΑΡΟΣ ΤΥΦΛΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. [online] Φάρος Τυφλών της Ελλάδος. Available at: <https://fte.gr/>.